

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Кафедра українського
прикладного мовознавства

**ЕТНОНАЙМЕНУВАННЯ В СИСТЕМІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ (СКЛАД, СИСТЕМНІ ВІДНОШЕННЯ ТА
ФУНКЦІОНУВАННЯ)**

Магістерська робота
студентки гр. ФЛУМ-61
Денис Наталії Василівни

Науковий керівник –
доц. Мазурик Д. В.

Львів 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЕТНОНАЙМЕНУВАННЯ В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ	8
1.1. Поняття «етнонім» у сучасній лінгвістиці	8
1.2. Етнічні стереотипи: особливості означення та класифікації.....	16
1.3. Методичні поради для викладачів.....	19
РОЗДІЛ 2. ЕТНОНІМНИ ТА ВІДЕТНОНІМНИ НАЗВИ У СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ: СЛОВОТВІРНА ХАРАКТЕРИСТИКА	25
2.1. Словотвірна характеристика етнонімів	25
2.2. Словотвірна характеристика відетнонімних назв.....	26
2.3. Аналіз словотвірних гнізд	32
2.4. Явища паронімії та омонімії у відетнонімних назвах	35
РОЗДІЛ 3. ЕТНОНІМНИ ТА ВІДЕТНОНІМНИ НАЗВИ ЯК НАВЧАЛЬНИЙ МАТЕРІАЛ У КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ	38
3.1. Класифікація вправ для вивчення української мови як іноземної.....	38
3.2. Вправи для вивчення етнонайменувань сучасної української літературної мови (для рівнів А1-С1).....	40
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	63
ДОДАТОК А	69
ДОДАТОК Б	76
ДОДАТОК В	78
ДОДАТОК Г	81

ВСТУП

Коли іноземний слухач потрапляє у нове середовище, під час знайомства, він, насамперед, називає своє ім'я й країну, з якої він походить. У свідомості кожного індивіда, залежно від віку, рівня освіченості, національності й наявності стереотипів, формується певне уявлення про менталітет, звичаї, традиції, поведінку й світогляд цієї людини. Особливістю етнонімів є індивідуалізація не окремої людини, колективу людей, що належать до цієї національності.

Вивчення етнонайменувань сучасної української літературної мови супроводжується з ознайомленням іноземних слухачів зі словотвором етнонімних й відетнонімних назв, фразеологічними одиницями й етнічними стереотипами.

Вивчення *словотвору* етнонімних назв дає змогу студентові, перш за все, проникнути в систему мови, дослідити появу нового слова завдяки словотвірній системі, а також збагатити свої знання національною похідною лексикою. Словотвір – це «розділ мовознавчої науки, що встановлює й описує структуру та значення похідних слів, їх складові компоненти, основні засоби і способи деривації, вивчає групування похідних слів у словотворчі ряди та гнізда, з'ясовує принципи побудови й організації словотворчої системи в цілому» (Д. І. Ганич, І. С. Олійник, С. 273). Словотвір – це також один з основних шляхів розширення словникового запасу іноземця. Цей розділ мовознавчої науки створює ефективні можливості для оволодіння лексикою нерідної мови.

Саме назви народу за допомогою *етнічного стереотипу* (за визначенням Ф. С. Бацевича, це – спрощений, схематизований, емоційно забарвлений і стійкий образ певної етнічної спільноти, який характеризує всіх представників цієї спільноти) дають змогу виявити уявлення членів етнічної спільноти про самих себе (*автостереотипи*) та сукупність уявлень про риси і особливості інших етнічних груп (*гетеростереотипи*).

Етнічні стереотипи можуть бути виражені за допомогою слів, словосполучень, прислів'їв, приказок та фразеологізмів. С. Я. Єрмоленко зазначає, що фразеологічна одиниця (фразеологізм) – це лексико-граматична єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, але неподільна лексично, стійка у своєму складі й структурі, яка, маючи цілісне значення, відтворюється в мові (УМ, С. 194). Фразеологія як об'єкту мовознавчих досліджень допомагає простежити культуру, традиції та звичаї етносу.

Основним терміном у цій праці є *етнонім*, тобто назва племен, народів, національностей та різного роду прізвиська жителів тих чи інших місць. У роботі ми беремо до уваги етнонімні й відетнонімні назви, зібрані з частотних словників і словників мови письменників. Виявлені етноніми й етнофолізви продемонструють іноземним слухачам ядро й периферію етнонайменувань сучасної української літературної мови.

Актуальність курсової роботи зумовлена:

- браком поглибленого вивчення етнонімних назв;
- потребою дослідження словотворення етнонімних та відетнонімних назв;
- необхідністю за допомогою словотворчого аналізу збагнути світобачення, світовідчуття та світосприймання етносу;
- потребою дослідити етнонімну лексику сучасної української літературної мови;
- необхідністю ознайомлення іноземних слухачів з етнонімними назвами сучасної української літературної мови.

Етнонімна система сучасної української літературної мови є предметом численних лінгвістичних студій українських та світових мовознавців. З-поміж українських мовознавчих студій можемо виокремити низку дослідників, які аналізували етноніми української літературної мови: Н. О. Зіневич, Г. Лукаш, Є. П. Наконечний, О. О. Рогач, О. Сколоздра-Шепітко, О. С. Стрижак та ін.

Також ми брали до уваги праці польських мовознавців (L. Dacewicz, E. Rzetelska-Feleszko, M. Malec).

Мета роботи – описати склад, систему та особливості функціонування українських етнонімних і відетнонімних назв, вказати на їхню роль як засобу формування комунікативної та лінгвокраїнознавчої компетентності іноземного студента.

Мета дослідження передбачає розв’язання таких основних **завдань**:

- визначити зміст поняття етнонім в українському мовознавстві;
- визначити ядро і периферію тематичної групи лексики для найменування етносів в українській мові;
- дослідити вживання етнонімних і відетнонімних назв у переносному значенні;
- показати активність вживання етнонімних і відетнонімних назв у текстах різних стилів;
- створити навчальні матеріали із залученням етнонімів та відетнонімних утворів для використання в процесі навчання української мови як іноземної.

Предметом вивчення є лінгводидактичний та лінгвокраїнознавчий потенціал етнонімних і відетнонімних назв у курсі української мови як іноземної.

Об’єктом вивчення є етнонімні та відетнонімні назви у системі сучасної української літературної мови.

Основними методами дослідження є описовий та метод кількісного аналізу.

Практичне значення: результати дослідження можна використати на спецкурсах зі словотвору, лінгводидактики та під час укладання словотвірних словників та підручників.

Щодо змісту основних понять, то в роботі використовуємо низку термінів, які є ключовими в описі й формують важливий сегмент метамови лінгвістичних студій, що вивчають етноніми сучасної української мови.

Йдеться про такі терміни, як: етнонім (натрапляємо в працях О. О. Рогач, у словниках Д. І. Ганича та І. С. Олійника, Н. М. Подольської), словотвір (зафіксовано у словнику І. С. Олійника, Д. І. Ганича), словотворення (деривація) (натрапляємо у словнику Л. О. Вакарюка, С. Є. Панцьо), словотвірний тип (термін ужито в численних розвідках, котрі вивчають словотвір української мови), похідне слово (зафіксовано у словнику Л. О. Вакарюка, С. Є. Панцьо), словотворчий формант (натрапляємо в праці В. М. Бойко, Л. Б. Давиденко), словотвірне значення (ужито у словнику Д. І. Ганича, І. С. Олійника), способи словотвору (термін зафіксовано в підручнику В. М. Бойко, Л. Б. Давиденко), словотворчий ланцюжок (ужито у словнику Д. І. Ганича, І. С. Олійника), твірна основа й твірне слово (терміни вжито у словнику Л. О. Вакарюка, С. Є. Панцьо), етнофолізм (натрапляємо в роботі М. Ткачівської та А. Грищенка), етнофобізм (ужито в праці В. Б. Євтуха), етнічний стереотип (ужито в монографії Т. Ф. Семашко), національний стереотип (натрапляємо у праці Т. Ф. Семашко), фразеологізм (термін ужито в численних розвідках, які вивчають фразеологічну систему української літературної мови).

Основну джерельну базу роботи становлять : «Словник української мови: в 11 т.» (І. К. Білодід, 1970-1980), «Словник української мови: у 20 т.» (2010-2015), «Український асоціативний словник» С. Мартінек, «Частотний словник сучасної української художньої прози» Н. П. Дарчук, «Частотний словник роману І. Франка «Основи суспільності» С. Н. Бук, «3000 найчастотніших слів розмовно-побутового стилю» С. Н. Бук, «Словник мови Шевченка» В. С. Ващенко, «Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка», «Словник мови поетичної збірки Івана Франка «Зів'яле листя» З. Терлака, «Лексика поетичних творів Івана Франка» І. І. Ковалика, І. Й. Ощипко, Л. М. Полюги; «Лексика п'єс та од І. П. Котляревського» А. А. Бурячка, «Лексика «Енеїди» І. П. Котляревського. Показчик слововживання» В. С. Ващенко, «Ю. Федькович: Словопоказчик мови творів

письменника» Н. Д. Бабич, «Художнє слово Василя Стефаника» І. І. Ковалика, І. Й. Ощипко) й повість І. Нечуя-Левицького «Хмари».

Загалом виявлено 287 слів-стимулів, які погруповано за частотністю та географічним принципом.

Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків та додатків.

РОЗДІЛ 1. ЕТНОНАЙМЕНУВАННЯ В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

1.1. Поняття «етнонім» у сучасній лінгвістиці

У сучасному українському обігу дослідники використовують поняття «етнонім», який позначає назву роду, племені, народності й нації. Етноніми несуть характеристику й оцінку, яка не завжди справедлива, та завжди історично зумовлена¹. У всі часи етноніми привертали увагу, а з розвитком науки стали предметом серйозних досліджень в українському й зарубіжному мовознавстві. Особливість етнонімів полягає в індивідуалізації не окремої людини, а колективу певної спільноти².

Варто зазначити, що проблемою етнонайменування займалися такі вчені, як: В. Б. Євтух, Е. Жетелска-Фелешко, З. Ковалик-Калета, Ю. О. Карпенко, Є. П. Наконечний, В. А. Никонов, Н. М. Подольська, О. О. Рогач та ін.

В останні десятиліття відбулася еволюція в поглядах щодо змісту самого поняття «етнонім». Як зазначає історик Б. П. Савчук, утвердився підхід, згідно з яким воно насамперед повинно передавати назву етносу як цілісної системи, тому в усіх інших варіантах пропонує використовувати термін «псевдоетнонім»³.

Українська дослідниця О. О. Рогач у монографії «Структурно-семантичні особливості фразеологізмів з етнонімами (на матеріалі української, російської, польської, англійської, французької мов)» зазначає, що в межах одного етносу утверджується певна культура, формується етнічна самоусвідомленість і виникає відповідна назва етносу – **етнонім**⁴. Певний

¹ Наконечний Є. П. Укравене ім'я : чому русини стали українцями / Є. П. Наконечний. – [4-е вид., доп. і випр.]. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2013. – С. 3.

² Зіневич Н. Етноніми роми, цигани в сучасному українському науковому дискурсі / Н. Зіневич // Das amen godi pala Lev Čerenkov. Romani historija, čhib taj kultura / Eds. K. Kozhanov, M. Oslon, D.W. Halwachs. – Graz, 2017. – С. 487.

³ Савчук Б. П. Українська етнологія : навч. посіб. / Б. П. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея, 2004. – С. 68.

⁴ Рогач О. О. Структурно-семантичні особливості фразеологізмів з етнонімами (на матеріалі української, російської, польської, англійської, французької мов) : монографія / О. О. Рогач. – Луцьк : РВВ Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. – С. 11.

народ отримує свою назву внаслідок постійного спілкування людей, їхній спільній адаптації до специфічних природних і соціально-історичних умов, та колективно усвідомленій потребі підкреслити свою відмінність від інших етносів.

Оскільки місцем проживання етносу може бути й окремий населений пункт, регіон країни чи ціла держава, дослідниця поряд з етнонімом розмежовує такі терміни, як: **катоїконім** – назва жителя якогось населеного пункту (*москвичі, кияни*), **політонім** – назва громадян держави (*американці, австралійці*) та **конфесіонім** – назва населення держави за ознакою віросповідання (*християни, католики*)⁵.

Російська дослідниця Н. М. Подольська у праці «Словарь русской ономастической терминологии» подає вузьке визначення етноніма: «це – номен на позначення будь-якого етносу (етнічної групи, племені, народу, національності), напр.: грузини, українці, англійці»⁶.

Дослідниця художньої етноніміки О. Сколоздра-Шепітко зазначає, що термін «етнонім» досі викликає дискусії. Так, цей термін часом звужують, вважаючи, що ним можна іменувати лише назви народів чи етносів. Однак сучасні етноназви часто позначають і наднаціональні, надетнічні людські спільноти, як-от *слов'яни*⁷.

Український історик Є. П. Наконечний зазначає, що «зовнішнім символом внутрішньої єдності народу є загальне національне ім'я»⁸, тобто етнонім.

На ще одне визначення етноніма натрапляємо у лінгвістки А. В. Суперанської, яка пише, що етноніми – це «такі групові позначення

⁵ Рогач О. О. Структурно-семантичні особливості... – С. 16.

⁶ Словарь русской ономастической терминологии [уклад. Н. В. Подольская]. – Москва : Наука, 1978. – С. 153.

⁷ Сколоздра-Шепітко О. Літературно-художня етнонімія малої прози Івана Франка / О. Сколоздра-Шепітко // Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство. – 2014. – №2. – С. 248.

⁸ Цит. за: Рогач О. О. Етнічні спільноти: класифікаційна схема // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 9. – С. 40.

людей, які виділяють осіб, що наділені певними етнічними характеристиками, із маси інших, які не наділені цими ознаками»⁹.

Польський дослідник М. Малець звертає увагу на те, що етноніми можуть утворюватися не лише від назв держав і країн, а й від інших груп назв мешканців: 1) від назв континентів (Afrykanie, Afrykanin, Afrykanka: Afryka); 2) від назв провінції (Małopolanie, Małopolanin, Małopolanka: Małopolska); 3) від назв міст (Poznaniacy, Poznaniak, Poznanianka: Poznań); 4) від назв сіл (Świątńiczanie, Świątńiczani, Świątńiczanka: Świątńiki)¹⁰.

Досі тривають розмови щодо категоріальної належності етнонімів. Одні дослідники зараховують їх до ономастики (В. А. Никонов, О. Стрижак, М. М. Торчинський), інші – до апелювальної лексики (Д. Г. Бучко, Н. Ткачова, А. В. Суперанська). Н. М. Подольська пише, що «термін етнонім за своєю структурою відповідає онімам інших класів, однак не позначає власних назв»¹¹.

О. Сколоздра-Шепітко зазначає, що етноніми перебувають на межі між апелювальною й онімною лексикою, а отже є предметом дослідження як ономастики, так і лексикології¹². Так, Ю. О. Карпенко, український лінгвіст, наголошує, що «не маючи жодної з головних ознак власних назв, етноніми належать до загальних назв, але таких, що дуже тісно пов'язані з власними діяхронних, у генетичних відношеннях»¹³.

Д. Г. Бучко та Н. Ткачова у «Словнику ономастичної термінології» зазначають, що етнонім – загальна назва для позначення будь-якого етносу (етнічної групи, племені, народу та національності): англійці, українці, фіни, бойки, гуцули¹⁴.

⁹ Наконечний Є. П. Украдене ім'я : чому русини стали українцями... – С. 11.

¹⁰ Malec M. Etnonimy. Nazwy narodowości. Nazwy mieszkańców / M. Malec // Polskie nazwy własne. Encyklopedia. – Warszawa–Kraków. – 1998. – С. 187.

¹¹ Словарь русской ономастической терминологии [уклад. Н. В. Подольская]... – С. 153.

¹² Сколоздра-Шепітко О. Літературно-художня етнонімія малої прози Івана Франка... – С. 249.

¹³ Карпенко Ю. О. Етнонім / Ю. О. Карпенко // Українська мова: Енциклопедія. – Київ : Укр. енцикл. ім. М. Бажана, 2000. – С. 180.

¹⁴ Словник української ономастичної термінології [укл. Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова]. – Харків: Ранок-НТ, 2012. – С. 88.

На межовий характер етронімів звертає увагу і польська мовознавиця L. Dacewicz, яка наголошує на тому, що це питання є одним із найважливіших. Вона підкреслює, що більшість польських лінгвістів відносять етронімні назви до загальних. Здійснюючи аналіз загальних польських словників 20-21 ст., L. Dacewicz звертає увагу на те, що у словниках 2 пол. 20 ст. майже не зафіксовано етронімів, що свідчить про їхнє трактування як власних назв. Натомість у словниках 21 ст. (USJP, PSWP) уже можна знайти велику кількість етронімних назв. Таке дослідження ще раз доводить неможливість їхнього однозначного потрактування¹⁵.

З погляду стилістичної диференціації етроніми бувають нейтральними й експресивними. Так, якщо перші ми можемо вживати в офіційно-діловому стилі (*українець, німець*), то другі – у художньому або розмовному (*макаронник* – про італійців). Зазвичай експресивні назви мають негативне значення. Історик Н. Зіневич зазначає, що від нейтральних найменувань етнічних груп варто відрізняти етнічні прізвиська – непрямі найменування, що містять експресивно-оціночну характеристику. Такі пайоративи ще називають етнофолізмами (А. Грищенко, Н. Мокшін), неофіційними етронімами та експресивними етронімами (А. Грищенко, Н. Ніколіна).

М. Ткачівська, що досліджує проблему перекладу цих назв, зазначає, що **етнофолізми** – це «лексичні одиниці та вирази, які спрямовані на вираження недружелюбного ставлення однієї лінгвокультури/ етнічної групи до іншої та до її мовця». Підкреслює, що ці найменування, залежно від мети й причини виникнення, можуть мати комічний чи принизливий характер¹⁶.

Етнофолізми прийнято поділяти на такі групи: 1) позначення, пов'язані зі звичаями, традиціями, напр. *бульбаши*; 2) позначення, пов'язані із зовнішнім виглядом, напр. *хохол*; 3) позначення, пов'язані із територією, місцем

¹⁵ Dacewicz L. Etnonimy w słownikach ogólnych języka polskiego i rosyjskiego / L. Dacewicz // Slavia orientalis tom LXV. – 2016. – № 2. – С. 374.

¹⁶ Ткачівська М. Р. Етнофолізми як перекладацька проблема / М. Р. Ткачівська // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія : Філологія (мовознавство). – 2017. – Вип. 24. – С. 46.

проживання певних етносів; 4) позначення, пов'язані з елементами побуту, напр. *ватніки*; 5) позначення, в основі яких етнонім, напр. *Polack*; 6) позначення, в основі яких лежить відоме прізвище, напр. *Fritz*; 7) позначення, утворені від назви держави, напр. *дедерони*; 8) інші позначення¹⁷.

Дослідниця Г. Лукаш зазначає, що у системі етнонімії власне етноніми постають ядром, тоді як етнофолізми – периферією. Екстралінгвальні чинники можуть як наближувати неофіційні етноніми до ядра етнонімів, так і віддаляти їх. Так, «основним чинником для етнонімізації є значущість того чи іншого народу або країни для відповідного етносу. Тому найпоширенішими українськими етнофолізмами є назви представників сусідніх держав: росіян (москаль, кацап), білорусів (бульбаш, бацька) та поляків (лях, пшек)» та ін¹⁸.

Н. В. Подольська всі етноніми поділяє на три групи: **автоетноніми** (ендогенний етичним) – самоназва етноса (росіяни – *русские*, поляки – *поляци*, українці – *русини*), **аллоетнонім** (екзогенний етнонім, ксеноетнонім) – назва етноса, дана йому іншими (*поляки* – *ляхи*) та **топоетионім** – етнонім, утворений від топоніма (*Москва* – *москалі*)¹⁹. Поява автоетноніма ніколи не буває випадковою, завжди є соціально та історично зумовленою.

Поділ на авто та –алоетноніми здійснює і польська дослідниця N. Shlikhutka, зазначаючи, що у фразеологізмах з компонентом-етнонімом частіше домінують саме алоетноніми, які демонструють ставлення народу до своїх сусідів²⁰. E. Rzetelska-Feleszko у своїй праці «Polskie nazwy własne : encyklopedia» подає приклади назв, отриманих від сусідів – *слов'яни* («люди, які говорять зрозуміло») та *німці* («люди, які говорять незрозуміло»). Наголошує, що підставою до надання цих назв є опозиція свій-чужий²¹.

¹⁷ Ткачівська М. Р. Етнофолізми як перекладацька проблема... – С. 46.

¹⁸ Лукаш Г. Конотації етнонімів у мовній та культурній свідомості українців / Г. Лукаш // Мова і суспільство. – 2018. – №9. – С. 128-129.

¹⁹ Словарь русской ономастической терминологии [уклад. Н. В. Подольская]... – С. 167-168.

²⁰ Schlikhutka N. Analiza wybranych frazeologizmów etnonimicznych w językach zachodniosłowiańskich / N. Schlikhutka // Svět v obrazech a ve frazeologii. – Praha : Univerzita Karlova. – Pedagogická fakulta. – 2017. – С. 297.

²¹ M. Malec, Etonimy. Nazwy narodowości. Nazwy mieszkańców... – С. 181.

Опозиція «свій-чужий», на думку дослідників, належить до однієї з найважливіших, оскільки структурує світ, суспільство, відіграє роль у вивченні групи номінацій особи, у ролі яких можуть виступати номінації людей за національною ознакою²². В індивідуальній свідомості помічаємо тенденцію до ототожнення «свого» позитивною оцінкою, або нейтральною. «Чуже» зазвичай оцінюють нейтрально або негативно.

В. А. Никонов також поділяє етноніми на самоназви й ті, які етнос отримав від своїх сусідів. Зазначає, що іноді цей поділ важко здійснити, адже відомі випадки, коли етнос втрачає свою першу самоназву й приймає іншу – вживану сусідами²³.

Досі невідомо яких назв етнічних спільнот дійшло більше до нашого часу: авто- чи екзоетнонімів. Деякі вчені переконані, сучасна наука оперує переважно назвами етносу, що давали йому інші спільноти через незрозумілість самоназв. З іншого боку, саме самоназви найбільш живучі, адже були міцно вкорінені в свідомості як письменних, так і неписьменних народів. Відомо, що в етнологічних студіях зростає значущість порівняльного аналізу авто- і акзоетнонімів²⁴.

Є. П. Наконечний, український історик і мовознавець, звертає увагу на те, що самоназви всіх слов'янських народів є субстантивами, тобто відповідають на запитання «хто?» (*поляк, чех*), лише росіяни називають себе атрибутивно, тобто на запитання про національну приналежність відповідають: *руській, русская*. Г. С. Померанц, російський історик, стверджує стверджує, що у самому етнонімі «руський» чуємо належність комусь, а не самотійність, як в інших народів²⁵.

Існують також етнономінації образного характеру, що вказують на зовнішність, расові відмінності, спосіб життя іншого народу. Вони

²² Цит. за: Шиманович Г. М. Лінгвокогнітивні особливості етнономінацій у сучасній англійській мові / Г. М. Шиманович // Культура народів Причорномор'я. – 2008. – № 138. – С. 34.

²³ Никонов В. А. Этнонимы / В. А. Никонов. – Москва : Наука, 1970. – С. 22-23.

²⁴ Савчук Б. П. Українська етнологія... – С. 69.

²⁵ Наконечний Є. П. Украдене ім'я : чому русини стали українцями... – С. 219-220.

створюються через переосмислення значення лексичної одиниці на підставі метафоричного та метонімічного переносів. Так, в англійській мові використовують зооморфні метафори для позначення єврея – *goose*²⁶.

О. О. Рогач, класифікуючи етноніми, виділяє **субетноніми**, які стосуються найменування певних етнографічних груп у складі етносів (*бойки, лемки*) та **макроетноніми** у випадку називання етнічних груп (*слов'яни, балти*)²⁷.

Ю. В. Бромлей у праці «Очерки теории этноса» усі етноніми, як й інші вище згадані дослідники, поділяє на дві групи: самоназви (ендоетноніми) та екзоетноніми. Він наголошує на тому, що інколи важко відрізнити етноніми від топонімів і політонімів. Якщо група людей з покоління в покоління стійко зберігає свою самоназву, то це етнонім, оскільки політонім у схожих випадках швидко виходить з ужитку, адже громадяни держави, опинившись за її межами, зазвичай не зберігають свій політонім у другому поколінні²⁸.

Історик З. Ковалик-Калета у свою чергу поділяє етнонімні назви на такі дві категорії: **назви мешканців і назви етніка (етнічної групи)**. До перших назв зараховує окремих людей, які проживають у певній країні, етнічній території чи місті або ж осіб, які належать до певного племені, напр. *Francuz, Polanin, Warszwiak*. Друга категорія охоплює назви племен і народів (колективні власні назви), напр. *Mazowszanie, Francuzi*. У поданій класифікації термін «назви мешканців» трактовано як важливіший в стосунку до термінів «етноніми» чи «назви етнічні». Так З. Ковалик-Калета хотіла довести, що назви мешканців попри те, що мають загальні характеристики, мають також певні властивості власних назв²⁹.

²⁶ Шиманович Г. М. Лінгвокогнітивні особливості етнономінацій у сучасній англійській мові... – С. 35.

²⁷ Рогач О. О. Структурно-семантичні особливості... – С. 15-16.

²⁸ Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса / Ю. В. Бромлей. – Москва : Наука, 1983. – С. 45-47.

²⁹ Dacewicz L. Etonimy w słownikach ogólnych języka polskiego i rosyjskiego... – С. 365.

Український мовознавець-ономаст О. С. Стрижак наголошує, що не слід плутати поняття «етнонім» та «етнофоронім». Так, **етнофоронім** – це апелює до окремого представника народу, який має своє ім'я, прізвище й по-батькові³⁰.

В. Б. Євтух виділяє специфічну групу етнонімів **етнофобізми** – ономастичні одиниці, які виражають негативне сприйняття та ставлення особи до представників іншої етнічності, їх культури, традицій, звичаїв із підкресленням своєї переваги, напр., синофобія – страх китайців³¹.

Етнофобізми виникають унаслідок суб'єктивної природи людського світосприйняття й мислення, а також суб'єктивному аспекту міжетнічних стосунків у соціумі. Найчастіше їхнє виникнення зумовлене етнічними упередженнями³².

Польський дослідник М. Малець звертає увагу на творення жіночих відповідників етнонімів чоловічого роду. Зокрема наголошує, що у писемних пам'ятках ці форми майже не трапляються, що спричинено домінуванням чоловіків у суспільному житті. Сьогодні існує тенденція до творення жіночих відповідників за допомогою суфіксів **-анка** (Morawianka), **-ка** (Arabka)³³.

Можна зробити висновок, що поняття «етнонім» українські й зарубіжні мовознавці продовжують вивчати надалі, часом звужуючи, чи, навпаки – розширюючи його значення. Досі дискусійним залишається питання категоріальної належності етнонімів, а велика кількість термінів, яку дослідники використовують на позначення самоназви й назви етносу, даної іншими народами, свідчить про відсутність єдиної класифікації. Окрім власне етнонімів мовознавців цікавлять й неофіційні назви – етнофолізми, що демонструють ставлення народів до своїх найближчих сусідів. Загалом етноніми становлять об'єкт етноніміки, яка вивчає походження та функціонування назв етнічних спільнот, їхню історію та всі зміни, які проходив конкретний етнонім за історію свого існування.

³⁰ Цит. за: Рогач О. О. Етнічні спільноти: класифікаційна схема... – С. 40.

³¹ Євтух В. Б. Етнічність : енциклопедичний довідник [уклад. В. Б. Євтух]. – Київ : Фенікс, 2012. – С. 142.

³² Шиманович Г. М. Лінгвокогнітивні особливості етнономінацій у сучасній англійській мові... – С. 35.

³³ M. Malec, Etonimy. Nazwy narodowości. Nazwy mieszkańców... – С. 186-187.

1.2. Етнічні стереотипи: особливості означення та класифікації

В основі формування етнічної свідомості і культури лежать уявлення етносу про навколишній світ та представників іншої культури. Регуляторами такого світосприйняття є як вроджені, так і набуті у процесі соціалізації підсвідомо закладені уявлення, знання про об'єкти, поведінку, життєві ситуації певного етносу – етнічні стереотипи, які набуваються за допомогою мови, та виражаються як вербальними, так і невербальними засобами³⁴.

Дослідники мають неоднозначні погляди на етнічні стереотипи. Так, як зазначає С. В. Сердюк, спершу їх ототожнювали з етнічними упередженнями, трактували як неправильне відображення, що виникає на основі недостовірних знань й етноцентризму. В останні десятиліття етнічні стереотипи стали розглядати як природні й закономірні елементи свідомості³⁵.

Т. Ф. Семашко у монографії «Стереотипи із сенсорним компонентом в українській лінгвокультурі» подає визначення етнічних стереотипів – це «стійкі, емоційно насичені, узагальнені образи етнічної групи, які виникають на стику різних етнічних культур і є сукупністю суджень та оцінок про типових представників як своєї, так і чужої етнічної групи»³⁶. Етнічні стереотипи – це «культурні утворення, які існуватимуть доти, доки будуть існувати народи й етнічні групи»³⁷.

Етнічні стереотипи розглядають як проекцію етнокультурних ментальних уявлень про свій/чужий етнос. Дослідники наголошують на їхній важливості щодо відтворення характерних кожному етносу властивостей; на їх великій дієвій силі, оскільки члени етносу сприймають етнічний стереотип як єдино достойний, а всі інші – як «дикість»; надзвичайній стійкості етнічних стереотипних образів, що легко переносяться на всіх представників етнічної

³⁴ Семашко Т. Ф. Мовні стереотипи із сенсорним компонентом в українській лінгвокультурі : монографія / Т. Ф. Семашко. – Київ: Арт Економі, 2016. – С. 73.

³⁵ Сердюк С. Функції етнічних стереотипів та їхня роль у формуванні етнічної ідентичності // Наукові записки. – 2001. – Т. 19. Теорія та історія культури. – С. 10.

³⁶ Семашко Т. Ф. Мовні стереотипи із сенсорним компонентом в українській лінгвокультурі... – С. 74.

³⁷ Сердюк С. Функції етнічних стереотипів та їхня роль у формуванні етнічної ідентичності... – С. 11.

групи; емоційності та оцінності, що дозволяє розглядати останній як фрагмент мовної картини світу³⁸.

Формування етнокультурних стереотипів зумовлене такими факторами: культурні та релігійні традиції, звичаї, певні історичні події й норми поведінки. Культурні стереотипи нагромаджують досвід взаємодії окремих представників народу і передають його через посередництво мови суспільству³⁹. Етнічні стереотипи дають змогу прогнозувати поведінку представників певного етносу у різних ситуаціях, адже перебувають у підсвідомості⁴⁰.

Поняття етнічного стереотипу слід розглядати не тільки в контексті «стереотип», але і в безпосередньому зв'язку з поняттям «етнос», «нація», «народ». Варто розрізняти етнічні й національні стереотипи. Якщо **етнічний стереотип** – це «спрощений, стійкий образ певної етнічної спільноти, який характеризує всіх представників цієї спільноти», то **національний стереотип** – це «образ, який, позначаючи етнічну, або національну групу, передбачає наявність певної риси у всіх її представників». Тобто до структури етнічного стереотипу може входити безліч різноманітних характеристик, які створюють образ етнічної групи, а національний стереотип репрезентує найяскравішу ознаку представників однієї нації чи навіть окремого регіону⁴¹. О. Шиприкевич підкреслює особливе значення етнічних й національних стереотипів при міжнаціональному спілкуванні в багатоетнічному суспільстві⁴².

Етнічні стереотипи прийнято ділити на дві групи: 1) набір уявлень, оцінок етнічної спільноти про членів свого етносу – **автостереотипи**; 2) уявлення, оцінні судження про членів не свого етносу – **гетеростереотипи**.

³⁸ Семашко Т. Ф. Мовні стереотипи із сенсорним компонентом в українській лінгвокультурі... – С. 42-43.

³⁹ Семашко Т. Ф. Мовні стереотипи із сенсорним компонентом в українській лінгвокультурі... – С. 80.

⁴⁰ Шиприкевич О. Вплив етнічних стереотипів на етнонаціональні взаємини в Україні / О. Шиприкевич // Народна творчість та етнографія. – Київ, 2011. – С. 45.

⁴¹ Семашко Т. Ф. Мовні стереотипи із сенсорним компонентом в українській лінгвокультурі... – С. 76-77.

⁴² Шиприкевич О. Вплив етнічних стереотипів на етнонаціональні взаємини в Україні... – С. 40.

Г. У. Солдатова додатково виділяє контрстереотипи – приписування рис не етнічній групі в цілому, а її окремим «нетиповим» представникам⁴³.

Авто- і гетеростереотипи мають одну спільну основу – акцентують на найбільш значимих якостях національного характеру. Та якщо етнічні автостереотипи зазвичай містять позитивні оцінки, адже це результат суджень щодо певної етнічної спільноти її ж представниками, то гетеростереотипи є швидше негативними, ніж позитивними. Вони виражають думки про найбільш чітко виражені риси тієї нації, про яку йдеться, тобто мають тенденцію до чорно-білого зображення. Цікаво, що гетеростереотипи характеризують і самого носія мови. Адже якщо ми заявляємо, що якийсь народ мовчазливий, то тим самим визнаємо себе говіркими⁴⁴.

Етнічні стереотипи як регулятори свідомості можуть виконувати різні функції:

1) **комунікативну**: здійснення культурних контактів між представниками різних етнічних спільнот на умовах уже усталених уявлень один про одного;

2) **пізнавальну**: вкорінюється в повсякденне життя людей, де можуть функціонувати знання про певну категорію населення, що не належить до первинної групи;

3) **захисну**: прагнення відобразити набутий досвід у процесі соціалізації індивіда за допомогою фіксації елементів етнічної культури;

4) **евристичну**: через їх вивчення можна пояснювати сучасні комунікативні процеси між представниками різних етнічних культур на основі досвіду, що вже склався в минулому;

5) **зміцнення та захист позитивної етнічної ідентичності**⁴⁵.

Усі ці стереотипи можна пояснити і територіальним фактором, що значною мірою визначає репертуар етнонімів у національних фразеосистемах.

⁴³ Там. само. – С. 78.

⁴⁴ Семашко Т. Ф. Мовні стереотипи із сенсорним компонентом в українській лінгвокультурі... – С. 101-102.

⁴⁵ Чубарко В. Роль стереотипів у формуванні етнічної самосвідомості / В. Чубарко // Соціологічні студії. – 2013. – № 1. – С. 100-104.

Очевидним є факт, що найближчі сусіди наділяються певними стереотипними рисами, а віддалені народи, чи ті, з якими не пересікаються економічні чи культурні шляхи, залишаються непоміченими чи нейтральними. Досить часто страх до інших народів призводить до ксенофобії (нелогічного страху перед іноземцями), який пояснюється просто: вони не такі, як ми⁴⁶.

Загалом етнічні стереотипи рідко бувають точними та правдивими, вони тяжіють до високого ступеня узагальнення та часто є вибірковими – людина вибирає те, що вигідно для неї. Вони зумовлюють явище етноцентризму в певній культурі, тобто використання стандартів своєї групи для оцінки інших, розташовуючи свою групу на вершині ієрархії, й розглядаючи інші як такі, що стоять нижче. Загалом етноцентризм є загальнокультурним явищем, адже притаманний багатьом націям. Буває під різним «градусом»: від «доброзичливого», де об'єктивно оцінюються якості своєї групи і робляться спроби зрозуміти особливості чужої; до «войовничого», який характеризується нездатністю вийти за межі власної культури⁴⁷.

1.3. Методичні поради для викладачів

Під час викладання української мови як іноземної варто звернути увагу іноземних студентів на доцільність уживання етнофолізмів, що мають негативно-оцінне забарвлення й сприймаються як образливі й зневажливі народами, яких вони стосуються. Нижче подано найпоширеніші в Україні етнічні прізвиська, їхні визначення у словниках та рекомендації щодо вживання.

1. Жиди чи євреї

У «Словнику української мови» етнофолізм *жид* має два значення: 1) *заст.* те саме, що євреї; 2) *знев., ірон.* образлива назва євреїв⁴⁸. У «Словарі української мови» узагалі немає етноніма *єврей*, натомість є лексема *жиди*:

⁴⁶ Рогач О. О. Структурно-семантичні особливості фразеологізмів з етнонімами... – С. 85-90.

⁴⁷ Семашко Т. Ф. Мовні стереотипи із сенсорним компонентом в українській лінгвокультурі... – С. 76-79.

⁴⁸ Словник української мови: у 20 т. / НАН України, Укр. мов.-інформ. фонд. – Київ : Наукова думка, 2013. – Т. 4.

1) єврей, жидь, 2) = насек. Ум. Жидок, жидочок, жидун, жидик. Ув. Жидюга. Шевч. Жидяка⁴⁹.

Українські письменники 19 ст. уживали обидві лексеми, однак перевагу надавали таки етнофолізму *жид*. Так, В. Якимович, що досліджувала образ єврея у творах Т. Г. Шевченка, зазначає, що в більшості творів письменник уживає саме образливе прізвисько *жид* замість нейтрального *єврей*. Дослідниця пояснює це зі стереотипною моделлю сприйняття євреїв українським суспільством. Зокрема яскраво проявляється цей стереотип у творі «Гайдамаки», де автор зображає єврея Лейба поганим жидом⁵⁰.

Етнонімію малої прози іншого українського письменника – І. Я. Франка – досліджувала О. Сколоздра-Шепітко. Дійшла до висновку, що найуживанішими у його творах є назви *євреїв*, яких поіменовано *жидами*. Пояснює це тим, що в час, коли жив автор, іншої назви для євреїв, крім жиди, не вживали⁵¹. До того ж, не завжди ця лексема у нього мала негативну конотацію, напр. у творі «Гірчичне зерно» єврей Лімбах постає розумним й начитаним чоловіком. Однак у більшості випадків лексема *жиди* таки має негативний відтінок: «А він-таки, – що то *жид*, собака! – збрехав! Усі беруть по п'ятнадцять шісток. Одурих мя, нехрист, – дур би му ся голови ймив»⁵².

Галицький мовознавець і філолог Є. Наконечний зазначає, що «якщо слово *жид* в українській мові колись було літературним, то зараз – ні». Ще з 15 ст. етнофолізм *жид* стало вживатися як принизливе між усіма слов'янами Сходу. Причиною цьому є назва “єресь жидовствующих”. Саме так Православна церква в Україні у кінці 15-го ст. називала юдаїзм, який поширювали євреї. Оскільки християни зневажали цю секту (“єресь”), то через

⁴⁹ Словарь української мови [упоряд. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко]. – К., 1907–1909. – Т. 1–4. – С. 703.

⁵⁰ Якимович В. Образ єврея у творах Тараса Шевченка та Діни Рубіної / В. Якимович // Київські полоністичні студії. – 2015. – Т. 26. – С. 196.

⁵¹ Сколоздра-Шепітко О. Літературно-художня етнонімія малої прози Івана Франка... – С. 251.

⁵² Франко І. Зібрання творів: у 50 т. / І. Франко. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. – Т. 14. – С. 29.

неї і слово “жид” на всьому слов’янському Сході отримало принизливе значення⁵³.

Є. П. Наконечний доходить до висновку, що кожен народ має право сам вирішувати про свою назву, а оскільки євреї вважають лексему *жиди* за образливу, то варто уникати її вживання. Тому етнофолізм *жид* переходить у категорію застарілих слів.

2. Москалі, росіяни чи кацапи

У «Словнику української мови» етнофолізм *кацап* подано з ремаркою застаріле та зі значенням «зневажлива назва росіянина»⁵⁴. У «Словарі української мови» натрапляємо на 2 визначення цієї лексики: 1. Росіянин; 2. Купа дров⁵⁵.

Історію вживання прізвиська *кацап*, що за словами Д. Яворницького є тюркського походження й означає різник, розбишака, досліджував історик Є. П. Наконечний. Згадування цього прізвиська у художній літературі та у словниках, лише підтверджує його широке поширення в Україні. До того ж, назву широко вживали не лише українці, а й українські євреї. Історик наголошує, що «семантико-стилістичний обсяг етнофолізма *кацап* у мові українців є плодом багатовікового співжиття»⁵⁶.

Самі ж росіяни вкрай негативно ставляться до цього прізвиська й намагаються замінити його на інше – *москалі*, пояснюючи, що ця назва походить від Москви. Хоча у «Словнику української мови» бачимо 2 значення етнофолізма *москалі* з ремаркою застаріле: 1. Вояк, солдат; 2. Росіянин⁵⁷. У примітках до «Катерини» Т. Г. Шевченка натрапляємо на таке пояснення *москалів*: «Москалі – офіцери царської армії»⁵⁸.

⁵³ Наконечний Є. П. Жиди чи євреї? Текст галицького мовознавця та історика 1996 року // Українсько-єврейська зустріч. – 2012. – Режим доступу : <https://www.istpravda.com.ua/articles/2012/11/28/101907/>

⁵⁴ Словник української мови: в 11 т... – Т. 4. – С. 123.

⁵⁵ Словарь української мови... – Т. 2. – С. 226.

⁵⁶ Наконечний Є. П. Украдене ім'я : чому русини стали українцями... – С. 167-168.

⁵⁷ Словник української мови: в 11 т... – Т. 4. – С. 808.

⁵⁸ Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. – Київ : Видавництво художньої літератури «Дніпро». – 1985. – С. 581.

Оскільки росіяни лексему *кацап* вважають за образливу, то варто рекомендувати іноземним слухачам уникати її вживання.

3. Хохли, малороси чи українці

У «Словнику української мови» етнофолізм *хохол* подано з ремаркою застаріле, розмовне та зі значенням «зневажлива назва українців»⁵⁹. Натрапляємо ще на одну давню назву українців – малороси. У словнику подано її у 2-х значеннях: 1. *заст.* Офіційна назва українців у дореволюційній Росії; 2. *зневажл.* Про національно несвідомих українців⁶⁰.

Детальніше про етимологію етнофолізма *хохол* пише Є. П. Наконечний. Історик звертає увагу на те, що ця назва, ймовірно, пішла від козацької чуприни, що була поширена за доби козаччини, оскільки *хохол* на російській означає *чуб*, і спершу мала позитивну конотацію. Є ще одна версія походження назви, яка виводить її від татарського *хох олуу*, що означає *блакитножовтий* й пов'язує прізвисько з українською національною символікою⁶¹.

Є. П. Наконечний звертає увагу, що у сьогоденній назві *хохол* відчувається зневага з боку росіян до своїх західних сусідів, яких вони упродовж довгого часу уважали за дурних, лінивих і некультурних. У Росії це прізвисько уживалось не лише у побуті, а й у літературі. Відомо, що й сьогодні воно не зникло й побутує, як і прізвисько *бандерівець*⁶².

Оскільки первісне позитивне значення етнофолізма *хохол* змінилося на негативне, а *малорос* вважають застарілим, варто уникати їхнього вживання.

4. Ляхи чи поляки

У «Словнику української мови» етнофолізм *ляхи* подано з ремаркою історичне та зі значенням «поляки»⁶³. Таке саме визначення спостерігаємо у «Словарі української мови»⁶⁴. В «Універсальному словнику-енциклопедії»

⁵⁹ Словник української мови: в 11 т... – Т. 11. – С. 134.

⁶⁰ Словник української мови: у 20 т. / НАН України, Укр. мов.-інформ. фонд. – Київ : Наукова думка, 2018. – Т. 9.

⁶¹ Наконечний Є. П. Украджене ім'я : чому русини стали українцями ... – С. 190.

⁶² Там само. – С. 192.

⁶³ Словник української мови: в 11 т... – Т. 4. – С. 582.

⁶⁴ Словарь української мови... – С. 393.

зазначено, що ляхи – «староукраїнська назва поляків, яка вперше фіксується в «Повісті минулих літ» та інших літописах; у нові часи слово має зневажливу конотацію та вживається на позначення польської шляхти»⁶⁵. Цікаво, що у словнику «Знаки української етнокультури» зазначено, що лях – це синонім до найменування *чорт*⁶⁶. А у праці «Słownik języka polskiego» згадано, що цю назву дали польські горці мешканцям польських рівнин⁶⁷.

Про вживання лексем *ляхи/ поляки* у творчості Т. Г. Шевченка звертає увагу Т. Сукаленко. Письменник уживає прізвисько *ляхи* не лише в негативному значенні про що свідчить вірш «Полякам»: «Отак-то, ляше, друже, брате! Подай же руку козакові І серце чистее подай!..»⁶⁸.

Загалом дослідники радять не уживати прізвиська *ляхи*, яке свідчить про нешанобливе ставлення до цього народу.

5. Роми чи цигани

У «Словнику української мови», як і в «Словарі української мови» Б. Грінченка, не подано визначення лексеми *роми*. Натомість натрапляємо на лексему *ром* – «міцний напій із соку, що перебродив, або з патоки тростинного цукру»⁶⁹ та на визначення *циган* без жодних ремарок – це «народність індійського походження, що живе невеликими групами майже в усіх країнах світу»⁷⁰. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» також не подано визначення *роми*, лише *ром*: 1. міцний напій із соку, що перебродив, або з патоки тростинного цукру; 2. циган⁷¹.

Побутує думка, що аллоетнонім *циган* має негативну конотацію й краще надавати перевагу більш нейтральній – *роми*. Однак у працях «Як ми

⁶⁵ Універсальний словник-енциклопедія [голов. ред. М. В. Попович]. – Київ : Ірина, 1999. – С. 803.

⁶⁶ Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник [уклад. В. В. Жайворонок]. – Київ : Довіра, 2006. – С. 346.

⁶⁷ Słownik języka polskiego [pod red. W. Doroszewskiego]. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe. – 1958-1969. – С. 140.

⁶⁸ Сукаленко Т. Історичний типаж «лях / поляк» у поезії Т. Г. Шевченка / Т. Сукаленко // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – 2014. – № 12. – С. 41.

⁶⁹ Словник української мови: в 11 т... – Т. 8. – С. 876.

⁷⁰ Там само. – Т. 11. – С. 208.

⁷¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 [уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – Том VIII. – С. 1274.

говоримо» українського мовознавця Б. Антоненка-Давидовича, «Культура слова. Мовностилістичні поради» О. Пономаріва, а також у словниках Л. Ставицької на саму лексему й застереження щодо її вживання не натрапляємо.

Назва *циган* у науковому дискурсі є традиційною, а лексема *роми* – неологізмом. Історик Н. Зіневич зазначає, що назва *роми* запозичена із ромської мови автоетнонімом *ром* із застосуванням правил відмінювання українською⁷². Лексема сьогодні активно вживається в офіційно-діловому й науковому дискурсі з метою виявити політкоректне ставлення до цієї народності. Однак активніше функціонування у різних сферах в українській мові отримала лексема *циган*⁷³.

Загалом українські дослідники не радять відмовлятися від лексеми *циган*, яка прийнята серед циганського населення й зазначена як нормативна в українських словниках.

⁷² Зіневич Н. Етноніми роми, цигани в сучасному українському науковому дискурсі / Н. Зіневич // Das amen godi pala Lev Čerenkov. Romani historija, čhib taj kultura. – Graz : GLM, 2017. – С. 494.

⁷³ Гуцуляк Т. Є. Вплив етнічних стереотипів та культурно-історичних чинників на образно-дериваційний потенціал етнонімів в українській мові // Філологічні науки. – 2017. – № 44. – С. 110.

РОЗДІЛ 2. ЕТНОНІМНІ ТА ВІДЕТНОНІМНІ НАЗВИ У СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ: СЛОВОТВІРНА ХАРАКТЕРИСТИКА

2.1. Словотвірна характеристика етнонімів

Усі етнонімні назви, зібрані зі «Словника української мови : в 11 т.», «Кореневого гніздового словника української мови» поділяємо на непохідні та похідні. До **непохідних**, тобто первинних слів, належать: *араб, білорус, грек, індус, латиш, мавр, монгол, румун, серб, скандинав, словак, таджик, татар, туркмен, турок, узбек, фін, циган, чех, швед*.

Загалом виявлено 20 непохідних етнонімних назв. Деякі вище згадані непохідні назви мають ще паралельні варіанти, які утворені вже за допомогою словотворчих засобів – суфіксів **-ець, -ян** та **-ин**, що вживаються в основах іменників чоловічого роду та вказують на національність, напр.: *татар – татарин; серб – сербин, заст. сербіянин; скандинав – скандинавець*. За допомогою словотворчого засобу, який приєднують до твірної основи, творять **похідні слова**.

До **похідних** іменникових етнонімів, тобто слів з похідною основою, у структурі якої наявні твірна основа та словотворчий засіб, належать: *австралієць, австрієць (австріяк), азіат, азербайджанець, албанець, алжирець, американець, англієць, арієць, аргентинець, ассирієць, афганець, африканець, бельгієць, болгарин, бразилець, в'єтнамець, гвінеєць, германець, голландець, грузин, данець, еолієць, естонець, єгиптянин, індієць, індонезієць, іранець, ірландець, ісландець, іспанець, італієць, йорданець, канадець, кенієць, китасць, кореєць, кубинець, литвин, литовець, лідієць, македонець, марокканець, мексиканець, мідієць, молдаванин (діал. молдуванин), німець, норвежець, поляк, португалець, росіянин, угорець, українець, філіппінець, фінікієць, фінляндець, фракієць, француз, хіндустанець, чилієць, швейцарець, шотландець, японець*.

Усі 63 вищезгадані іменникові похідні етнонімні назви утворено продуктивним та найбільш поширеним способом словотворення в українській мові – морфологічним, а саме суфіксальним, який полягає у з'єднанні суфікса з коренем або похідною твірною основою. При їх творенні беруть участь такі суфікси, як: **-ець (-єць)** (*українець, італієць*), **-ин** (*болгарин*), **-ан (-ян)** (*молдаванин, росіянин*), **-ат** (*азіат*), **-уз** (*француз*), **-як** (*поляк*). Більшість із проаналізованих етнонімних назв утворено за допомогою суфікса **-ець** (51).

Твірними словами для похідних етнонімів є: 1) назви держав: *Австралія* > *австралі* +*ець*, *Австрія* > *австрі* +*ець*, *Азербайджан* > *азербайджан* +*ець*, *Албанія* > *албан* + *ець*, *Алжир* > *алжир* +*ець*, *Америка* > *америк* +*ан* +*ець*; *Англія* > *англі* +*ець*, *Аргентина* > *аргентин*+*ець*, *Ассирія* > *ассирі* +*ець*, *Афган* > *афган* +*ець*, *Бельгія* > *бельгі* +*ець*, *Болгарія* > *боглар* +*ин*, *Бразилія* > *бразил* +*ець*, *В'єтнам* > *в'єтнам* +*ець*, *Гвінея* > *гвіне* + *ець*, *Германія* > *герман* +*ець*, *Голландія* > *голланд* +*ець*, *Грузія* > *груз* +*ин*, *Данія* > *дан* +*ець*, *Естонія* > *естон* +*ець*, *Єгипет* > *єгипт* +*ян* +*ин*, *Йорданія* > *йордан* +*ець*, *Іран* > *іран* +*ець*, *Іспанія* > *іспан* +*ець*, *Ісландія* > *ісланд* +*ець*, *Італія* > *італі* +*ець*, *Йорданія* > *йордан* +*ець*, *Канада* > *канад* +*ець*, *Кенія* > *кені* +*ець*, *Китай* > *кита* +*ець*, *Корея* > *коре* +*ець*, *Куба* > *куб* +*ин* +*ець*, *Литва* > *литов* +*ець*, *Лідія* > *ліді* +*ець*, *Македонія* > *македон* +*ець*, *Марокко* > *марокк* +*ан* +*ець*, *Мексика* > *мексик* +*ан* +*ець*, *Мідія* > *міді* +*ець*, *Модавія* > *молдав* +*ан* +*ин*, *Німеччина* > *нім* +*ець*, *Норвегія* > *норвеж* +*ець*, *Польща* > *пол* +*як*, *Португалія* > *португал* +*ець*, *Росія* > *росі* +*янин*, *Угорщина* > *угор* +*ець*, *Україна* > *україн* +*ець*, *Філіппіни* > *філіппін* +*ець*, *Фінікія* > *фінікі* +*ець*, *Фінляндія* > *фінлянд* +*ець*, *Франція* > *франц* +*уз*, *Шотландія* > *шотланд* +*ець*, *Швейцарія* > *швейцар* +*ець*, *Японія* > *япон* +*ець*; 2) назви територій: *Азія* > *азі* +*ат*.

2.2. Словотвірна характеристика відетнонімних назв

Від етнонімів утворюються похідні іменники, прикметники та дієслова. Більшість похідних слів є **іменниками**, що служать назвами осіб жіночої статі.

Вони утворені за допомогою суфіксів **-к(а), -анк(а) (-янк(а)), ин(я) (ен(я)), -енк(а).**

Переважають похідні, утворені за допомогою суфікса **-к(а):** *араб* > *араб* + *к(а)*, *австралієць* > *австралій* + *к(а)*, *австрієць* > *австрій* + *к(а)*, *азіат* > *азіат* + *к(а)*, *азербайджанець* > *азербайджан* + *к(а)*, *албанець* > *албан* + *к(а)*, *алжирець* > *алжир* + *к(а)*, *американець* > *американ* + *к(а)*, *англієць* > *англій* + *к(а)*, *арієць* > *арій* + *к(а)*, *аргентинець* > *аргентин* + *к(а)*, *ассирієць* > *ассирій* + *к(а)*, *афганець* > *афган* + *к(а)*, *африканець* > *африкан* + *к(а)*, *бельгієць* > *бельгій* + *к(а)*, *білорус* > *білорус* + *к(а)*, *болгарин* > *болгар* + *к(а)*, *бразилець* > *бразил* + *ій* + *к(а)*, *в'єтнамець* > *в'єтнам* + *к(а)*, *гвінеєць* > *гвіней* + *к(а)*, *германець* > *герман* + *к(а)*, *голландець* > *голланд* + *к(а)*, *грузин* > *грузин* + *(к)а*, *данець* > *дан* + *(к)а*, *еолієць* > *еолій* + *к(а)*, *естонець* > *естон* + *(к)а*, *єгиптянин* > *єгиптян* + *(к)а*, *індіанець* > *індіан* + *(к)а*, *індієць* > *індій* + *к(а)*, *індонезієць* > *індонезій* + *к(а)*, *індус* > *індус* + *(к)а*, *іранець* > *іран* + *(к)а*, *ірландець* > *ірланд* + *к(а)*, *ісландець* > *ісланд* + *(к)а*, *іспанець* > *іспан* + *(к)а*, *італієць* > *італій* + *(к)а*, *йорданець* > *йордан* + *(к)а*, *канадець* > *канад* + *(к)а*, *кенієць* > *кеній* + *(к)а*, *кубинець* > *кубин* + *(к)а*, *латиш* > *латиш* + *к(а)*, *литовець* > *литов* + *(к)а*, *лідієць* > *лідій* + *(к)а*, *македонець* > *македон* + *(к)а*, *марокканець* > *мароккан* + *(к)а*, *мексиканець* > *мексикан* + *(к)а*, *мідієць* > *мідій* + *(к)а*, *молдаванин* > *молдаван* + *(к)а*, *монгол* > *монгол* + *(к)а*, *німець* > *нім* + *(к)а*, *норвежець* > *норвеж* + *к(а)*, *поляк* > *поль* + *(к)а*, *португалець* > *португал* + *(к)а*, *росіянин* > *росіян* + *(к)а*, *румун* > *румун* + *(к)а*, *серб* > *серб* + *(к)а*, *словак* > *словач* + *(к)а*, *таджик* > *таджич* + *(к)а*, *татар* > *татар* + *(к)а*, *угорець* > *угор* + *(к)а*, *узбек* > *узбеч* + *(к)а*, *українець* > *україн* + *(к)а*, *фінн* > *фін* + *(к)а*, *філіппінець* > *філіппін* + *к(а)*, *фінікієць* > *фінікій* + *(к)а*, *фінлянд* + *к(а)*, *фракієць* > *фракій* + *к(а)*, *француз* > *франц* + *уз* + *к(а)*, *хіндустанець* > *хіндустан* + *к(а)*, *циган* > *циган* + *(к)а*, *чех* > *чеш* + *(к)а*, *чилієць* > *чилій* + *к(а)*. *швед* > *швед* + *(к)а*, *швейцарець* > *швейцар* + *(к)а*, *шотландець* > *шотланд* + *(к)а*, *японець* > *япон* + *(к)а*.

Переважно іменники на позначення назв осіб жіночої статі утворюються від похідних основ, які мають у своїй структурі суфікси **-ат**, **-ець**, **-ин**, **-уз**, **-як**. Суфікси **-ат**, **-уз** зберігаються: *азіат* > *азіат* +*к(а)*, *француз* > *франц* +*уз* +*к(а)*. Натомість суфікси **-ець** (**-єць**), **-ин** – усикаються, а суфікс **-к(а)** приєднується до усіченої основи: *литовець* > *литов* +*(к)а*, *молдаванин* > *молдаван* +*(к)а* (але *грузин* > *грузин* + *(к)а*)).

При утворенні фемінітивних назв можуть відбуватися різні морфонологічні зміни. Наприклад, чергування приголосних звуків **[к]**, **[х]** з **[ч]**, **[ш]**: *словак* > *словач* +*(к)а*, *таджик* > *таджич* +*(к)а*, *узбек* > *узбеч* +*(к)а*, *чех* > *чеш* +*(к)а*.

Невелика кількість похідних іменників на позначення осіб жіночої статі утворена за допомогою суфікса **-ин(я)**, напр.: *грек* > *грек* +*ин(я)*, *серб* > *серб* +*ин(я)*. Варіантом суфікса **-ин(я)** в сучасній українській мові є **-ен(я)**. З допомогою цього суфікса утворено: *турок* > *турк* +*ен(я)*, *німець* > *нім* +*к* +*ен(я)* ([ц] змінюється на [к]). Український мовознавець О. Д. Пономарів радить, яку з паралельних форм краще вживати. Він надає перевагу питомим українським формам на **-ин(я)** (**-ен(я)**), тому рекомендує жительок Греції, Німеччини та Туреччини називати так: *грекиня*, *німкеня* та *туркеня*, а не *гречанка*, *німка*, *турчанка*⁷⁴.

Менша кількість іменників жіночого роду твориться з допомогою суфікса **-анк(а)** (**-янк(а)**), напр.: *китаєць* > *кита[й]* +*а*]нк(а), *кореець* > *коре[й]* +*а*]нк(а), *турок* > *турч* +*анк(а)*. При утворенні цих відетнонімних назв також можуть відбуватися морфонологічні. Наприклад, чергування приголосних звуків **[к]** з **[ч]**: *турок* > *турч* +*анк(а)*. Також під час утворення назв осіб жіночої статі суфікс **-ець** усикається: *китаєць* > *кита[й]* +*а*]нк(а).

Поодинокими є утворення з суфіксом **-енк(а)**: *француз* > *франц* +*уж* +*енк(а)*. Мовознавець О. Д. Пономарів радить замість жіночого відповідника

⁷⁴ Пономарів О. Д. Культура слова: мовностилістичні поради / О. Д. Пономарів. – Київ : Либідь, 2001. – С. 42.

французженка уживати *французка*, який наявний у багатьох словниках української мови⁷⁵.

Чимала кількість відетнонімних назв служить для позначення **іменників зі значенням недорослості**. Вони утворені за допомогою зменшено-пестливих суфіксів **-ч, -ат (-ят), -ен(я), -ук, -енк(о)**. Переважають похідні, утворені за допомогою суфікса **-ч**: *араб* > *араб +ч(а)*, *татар* > *татарча*.

Виявлено велику кількість відетнонімних назв із суфіксом **-ат** та його варіантом **-ят**, напр.: *татар* > *татар +ч +ат +к(о)*, *циган* > *циган +ч +ат +к(о)*, *татар* > *татар +ен +ят +к(о)*, *циган* > *циган +ят +к(о)*.

За допомогою суфікса утворено **-ен(я)** небагато відетнонімних назв: *татар* > *татар +(ч) +ен(я)*, *татар* > *татар +ен(я)*, *циган* > *циган +ен(я)*.

Виявлено також невелику кількість відетнонімних назв з суфіксом **-ук**, напр.: *татар* > *татар +(ч) +ук*, *циган* > *циган +(ч) +ук*.

Поодинокими є утворення з суфіксом **-енк(о)**: *циган* > *циган +енк(о)*. + *ч(а)*, *циган* > *циган +ч(а)*, *китасць* > *китай +ч(а)*, *турок* > *тур +ч(а)*.

Відетнонімні назви можуть поєднувати **семантику збільшеності з негативною оцінкою або фамільярно-зневажливим відтінком**. Такі назви утворені за допомогою суфікса **-юг(а)**: *татар* > *татар +юг(а)*.

Похідні зі значенням «**дія, процес, результат**» утворюють відетнонімні назви за допомогою латинського суфікса **-ізаці(я)**, напр.: *румун* > *румун +ізаці(я)*, *чех* > *чех +ізаці(я)* – насильницьке поширення румунської, чеської мов та культур.

Поодинокі відетнонімні назви також можуть виражати **збірні поняття**. Вони творяться за допомогою старослов'янського суфікса **-ія та -ств(о)**: *циган* > *циган +ія*, *циган* > *циган +ств(о)*.

Від етнонімів твориться невелика кількість похідних **прикметників** за допомогою суфіксів **-ськ (-зьк, -цьк), -уват**. Переважають похідні, утворені за допомогою суфікса **-ськ (-зьк, -цьк)**: *азіат* > *азі +ат +ськ(ий)*, *араб* > *араб*

⁷⁵ Сайт BBS [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.bbc.co.uk/blogs/ukrainian/ponomariv/2011/05/post-46.html> – Назва з титул. екрана.

+ ськ(ий), білорус > білору +ськ(ий), грек > гре +цьк(ий), грузин > груз +ин +ськ(ий), єврей > єврей +ськ(ий), монгол > монголь +ськ(ий), німець > німе +цьк(ий), румун > румун +ськ(ий), серб > серб +ськ(ий), скандинав > скандинав +ськ(ий), словак > слова +цьк(ий), таджик > таджи +цьк(ий), татар > татар +ськ(ий), турок > туре +цьк(ий), узбек > узбе +цьк(ий), француз > францу +зьк(ий), фінн > фін +ськ(ий), циган > циган +ськ(ий), швед > швед +ськ(ий). Переважно такі прикметники утворюються від непохідних основ. Невелика кількість прикметників уиворено від похідних основ, які мають у своїй структурі суфікси **-ат**, **-ин**, що не усікаються. При утворенні можуть відбуватися морфонологічні зміни. Наприклад, чергування приголосних звуків [к] з [ц]: таджик > таджи +цьк(ий), узбек > узбе +цьк(ий).

Поодинокими є утворення з суфіксом **-уват**, напр.: циган > циган +к +уват(ий).

Дієслова утворюють відетнонімні назви за допомогою суфіксального, префіксально-суфіксального та префіксально-суфіксально-постфіксального способів словотворення. Найбільше відетнонімних назв утворено префіксально-суфіксальним способом словотворення, тобто одночасним приєднанням префікса і суфікса до твірної іменної основи. Виділяємо такі словотвірні моделі: 1) дієслова з префіксами **-с/-о** та суфіксом **-и**: татар > о +татар +и +ти, поляк > о +пол +яч +и +ти, поляк > с + пол +яч +и +ти, француз > о+франц +уз +и +ти – змусити перейти на польську/татарську/французьку мову, засвоїти польські/татарські/французькі звичаї, культуру; 2) з префіксом **-за** та суфіксом **-и**: циган > за +циган +и +ти – почати циганити, настирливо випрошувати що-небудь; 3) з префіксами **-с/-о** та суфіксом **-ува**: поляк > о +пол +яч +ува +ти, поляк > с +пол +яч +ува +ти – примушувати перейти на польську мову, засвоїти польські звичаї, культуру. При творенні дієслів також можуть відбуватися морфонологічні зміни, напр. чергування приголосних звуків [к] з [ч]: поляк > о +пол +яч +и +ти, поляк > с +пол +яч +ува +ти.

Невелика кількість відетнонімних назв твориться за допомогою префіксально-суфіксально-постфіксального способу словотворення, напр.: *татар* > *о + татар +и +ти +ся*, > *о + татар +юва +ти +ся*; *поляк* > *о +пол +яч +и +ти +ся*, > *о +пол +яч +ува +ти +ся*, > *с +пол +яч +ува +ти +ся*, > *с + пол +яч +и +ти +ся* – ставати/стати поляком/татарином за мовою, звичаями, культурою.

Ще меншу кількість відетнонімних назв утворено за допомогою суфіксального способу словотворення, напр.: *румун* > *румун +із +ува +ти*, *чех* > *чех +із +ува +ти*, *поляк* > *пол +яч +и +ти* – примушувати кого-небудь перейти на румунську/чеську/польську мову, *циган* > *циган +и +ти* – видурювати що-небудь; канючити.

Отже, виявлено 20 непохідних етнонімних назв та 63 іменникові похідні етнонімні назви, які утворено суфіксальним способом словотворення. Більшість із цих похідних утворено за допомогою суфікса **-ець (-єць)** (51). Також подано словотвірну характеристику відетнонімних іменників, прикметників та дієслів. Кількісно найбільше виявлено іменників, що служать назвами осіб жіночої статі з суфіксом **-к(а)** (74). Проаналізовано відетнонімні прикметники, які утворено за допомогою суфіксів **-к, -ськ (-зьк, -цьк), -уват**. Відетнонімні дієслова утворено суфіксальним (4 назви), префіксально-суфіксальним (3 словотвірні моделі) та мішаним префіксально-суфіксально-постфіксальним (7 назв) способами словотворення. При творенні відетнонімних іменників, прикметників та дієслів можуть відбуватися морфонологічні зміни. Зокрема чергування приголосних звуків **[к]**, **[х]** з **[ч]**, **[ш]**, **[с]** та усічення основ чоловічого роду. Відетнонімні назви можуть творитися як від похідних основ, так і від непохідних. Також виявлено **словотвірні варіанти**: австрієць – австріяк, гречанка – грекиня, німкеня – німка, полька – полячка, серб – сербин – сербіянин, скандинав – скандинавець, татар – татарин, туркеня – турчанка тощо.

2.3. Аналіз словотвірних гнізд

Під час викладання словотвору в іншомовній аудиторії важливо встановлювати типологічні зв'язки між словами в межах словотвірних пар, словотвірних ланцюжків, словотвірних гнізд та парадигм. Результати типологічного дослідження *словотвірних гнізд*, тобто сукупності однокореневих слів, які впорядковані в певній відповідності до словотвірної мотивації, дозволяють знайти найефективніші способи відбору й подання лексичного й граматичного матеріалу лексичних мінімумів, визначити ефективні шляхи семантизації похідних слів, підвищити рівень володіння мовою, адже студенти матимуть змогу вивчати нову лексику не ізольовано, а в зв'язку з твірним словом та іншими похідними⁷⁶.

Нижче ми подаємо аналіз 3 словотвірних гнізд, за допомогою яких можна продемонструвати іноземним слухачам національно-культурну специфіку будови мови. Для аналізу було обрано такі етнонімі назви, як *циган*, *турок* та *жид*, з огляду на їхню частоту вживання в сучасній українській літературній мові, а також словотвірний потенціал.

Словотвірне гніздо з вершинним словом *циган* нараховує 24 деривати (Додаток А. Таблиця 1, 2). Воно сформоване в основному з іменників (13 одиниць) та дієслів (5 одиниць). В аналізованому словотвірному гнізді переважають такі морфологічні способи словотворення як суфіксальний (18 слів) та префіксально-суфіксальний (3 слова). 1-й ступінь деривації представлений 12 дериватами (8 іменниковими, 3 прикметниковими, 1 дієслівною) – *циган-ка*, *циган-уватий*, *циган-ча*, *циган-щина*, *циган-ія*, *циган-ство*, *циган-я*, *циган-иха*, *циган-енко*, *циган-ити*, *циган-ський*, *циган-ів*. На другому ступені від лексеми *циган* утворено 10 похідних дериватів, серед яких 5 іменників, 1 прикметник, 2 прислівники та 2 дієслова – *циган-очка*, *циганк-уватий*, *циганч-атко*, *циганч-ук*, *циганч-ик*, *циган-ятко*, *циганити-ся*,

⁷⁶ Каспришин З. Словотвір у курсі української мови як іноземної / З. Каспришин // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 640-641.

за-циганити, по-циган-ськи, по-циган-ському. Третій ступінь має два дієслівні утворення: о-циганитися, за-циганитися.

Під час аналізу словотвірного гнізда, варто наголосити іноземним слухачам на різних відтінках й значеннях слів. Так, такі лексеми, як *циганча*, *циганя*, *циганенко*, *циганчук* мають значення «циганська дитина, син цигана»⁷⁷. Похідні деривати *циганятко*, *циганчатко*, *циганочка* мають зменшено-пестливе забарвлення. Лексема *циганка*, окрім вказівки на національність, має ще кілька значень: 1. зимовий сорт яблуні; 2. циганська голка⁷⁸.

Словотвірне гніздо з вершинним словом *турок* нараховує 51 дериват (Додаток А. Таблиця 3, 4). Воно сформоване в основному з іменників (26 одиниць) та дієслів (17 одиниць). В аналізованому словотвірному гнізді переважають такі морфологічні способи словотворення як суфіксальний (21 слів) та префіксально-суфіксальний (17 слів). 1-й ступінь деривації представлений 16 дериватами (11 іменниковими, 3 дієслівними, 2 прикметниковими) – турча, турч-анка, турк-еня, турч-еня, турч-ик, турч-ин, турк-иня, турк-ів, турець-кий, тур-ський, турч-ити, о-туреч-ити, по-туреч-ити, турк-о-філ, турк-о-фоб, турк-о-грек. На другому ступені від лексеми *турок* утворено 23 похідні деривати, серед яких 11 іменників, 2 прислівники, 2 прикметники та 8 дієслів – туркен-иця, турк-енька, туркен-ин, туркень-ка, турчин-ка, турчин-ів, турчин-онька, турчин-онько, по-турецьк-и, по-турецьк-ому, по-турчити, отуречити-ся, отуреч-увати, отуреч-ений, отуреч-ення, потуречити-ся, потуреч-увати, потуреч-ений, туркофіль-ство, туркофіль-ський, туркофоб-ство, туркофоб-ський, туркен-енька. Третій ступінь має 9 похідних дериватів, серед них 4 іменники та 5 дієслів (дієприкметників) – потурчити-ся, потурч-увати, потурч-ений, потурч-ення, потурчи-нець, потур-нак, отуреч-уватися, отуречува-ння, потуреч-уватися. Четвертий ступінь має 1 дієслівне утворення – потурчувати-ся.

⁷⁷ Словник української мови: в 11 т. / НАН України, Укр. мов.-інформ. фонд. – Київ : Наукова думка, 1980. – Том 11. – С. 210.

⁷⁸ Словник української мови: в 11 т... – Том 11. – С. 209.

Іноземним слухачам варто наголосити, що такі лексеми, як *турчинка* й *турський*, *потуречуватися* є застарілими. Такі похідні деривати, як *турчик*, *турчинонько*, *туркененька*, *туркенька*, *туронько*, *туркинонька* мають зменшино-пестливе забарвлення. Лексема *турка* не стосується національності, а має значення «невелика завужена вгорі посудина з носиком та довгою ручкою для варіння кави по-турецьки»⁷⁹. Слід також звернути увагу на значення похідних дієслівних дериватів. Так, *потуречувати* означає «обертати в турецьку віру, примусово насаджувати турецьку культуру, звичаї»⁸⁰, *отуречувати* – «примушувати перейти на турецьку мову, засвоїти турецькі звичаї, культуру»⁸¹. Відповідно *потуречуватися* – «приймати турецьку віру»⁸², а *отуречуватися* – «набувати турецького вигляду, характеру»⁸³.

Словотвірне гніздо з вершинним словом *жид* нараховує 21 дериват (Додаток А. Таблиця 5, 6). Воно сформоване в основному з іменників (15 одиниць). В аналізованому словотвірному гнізді переважає суфіксальний (18 слів) спосіб словотворення. 1-й ступінь деривації представлений 15 дериватами (12 іменникових, 1 прикметниковий, 2 дієслівних) – жид-юга, жид-ик, жид-ок, жид-еня, жид-івча, жид-овин, жид-івка, жид-ова, жид-я, жид-о-любець, жид-івство, жид-ів, жид-ва, жид-овіти, жид-увати. На другому ступені від лексеми *жид* утворено 4 похідні деривати, серед яких 3 іменники й 1 прикметник – жидів-очка, жидів-ський, жид-очок, жидовин-а. На третьому ступені утворено 2 прикметникові деривати – по-жидівськ-и, по-жидівському.

Варто звернути увагу іноземних слухачів на такий похідний дериват, як *жидюга*, що має фамільярно-зневажливий відтінок. Натомість лексеми *жидик*, *жидок*, *жидочок*, *жидівочка* мають зменшено-пестливе забарвлення.

⁷⁹ Там само. – Том 10. – С. 250.

⁸⁰ Словник української мови: в 11 т... – Том 7. – С. 434.

⁸¹ Там само. – Том 5. – С. 814.

⁸² Там само. – Том 7. – С. 434.

⁸³ Там само. – Том 5. – С. 814.

Отже, серед проаналізованих лексем найбільший словотвірний потенціал має *турок* – 52 деривати й 4 ступені словотворення.

2.4. Явища паронімії та омонімії у відетнонімних назвах

Серед назв народів та національностей натрапляємо на омонімії назви. Так, **омоніми** – це слова або їх окремі граматичні форми, а також стійкі словосполучення, морфеми, синтаксичні конструкції, що при однаковому звучанні (або написанні) мають абсолютно різні значення⁸⁴.

Наприклад, жінку, яка народилася у Польщі називають *полька* або заст. *полячка*. *Полька* має ще кілька інших значень: 1) старовинний чеський швидкий народний танець; 2) вид чоловічої стрижки⁸⁵. Житель Америки – *американець*, жителька – *американка*, що має ще 4 значення: 1) майстерня, де негайно лагодять одяг чи взуття; 2) різновид невеликої друкарської машинки; 3) сорт ярої пшениці; 4) сорт картоплі⁸⁶. До того ж, є ще одне значення *американки*, яке не подають у словнику, – один з різновидів гри у більярд. Жительку Фінляндії називають *фінка*, та це слово має ще кілька протилежних значень: 1) фінський ніж; 2) фінська шапка; 3) легка кільова шлюпка; 4) північна порода коней⁸⁷.

Натрапляємо також на назву, яка стосується хвороби. Так, житель Іспанії – *іспанець*, жителька – *іспанка*. Іспанкою також називають важку форму грипу, що в 1918–1919 рр. охопила багато країн світу⁸⁸. Жительку Угорщини називають *угорка*, та цю лексему вживають на позначення сорту слив⁸⁹. *Циганка* також має ще два значення: 1) циганська голка; 2) зимовий сорт яблуні⁹⁰. Жительку Швеції звать *шведка* та водночас це слово позначає коня шведської породи⁹¹.

⁸⁴ Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія [уклад. М. І. Голянич, та ін]. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 146.

⁸⁵ Словник української мови: в 11 т... – Том 7. – С. 109.

⁸⁶ Там само. – Том 1. – С. 38.

⁸⁷ Там само. – Том 10. – С. 600.

⁸⁸ Там само. – Том 4. – С. 49.

⁸⁹ Там само. – Том 10. – С. 379.

⁹⁰ Там само. – Том 11. – С. 209.

⁹¹ Там само. – Том 11. – С. 427.

Окрім слів з однаковим звучанням трапляються й слова, які дуже близькі за звуковим складом та різні за значенням і написанням⁹². Такі слова, а також фразеологічні одиниці й синтаксичні конструкції називають **паронімами**. Деякі пароніми можуть стосуватися **їжі**, напр.: *корейнка* – представниця корінного населення Кореї, натомість *корейка* – свиняча або теляча копчена грудинка⁹³. *Голландка* – жителька Голландії, а *голланка* – курка голландської породи⁹⁴. Теж саме стосується жительки Греції – *гречанки* (*грекині*). Оскільки *гречка* – це «однорічна трав'яниста медоносна рослина, із зерен якої виготовляють високопоживну крупу та борошно»⁹⁵.

Наступна група паронімів стосується **одягу й взуття**, напр.: житель Панамії – *панамець*, жителька – панамка, а *панама* – це літній капелюх⁹⁶. *Китайка* – жителька Китаю, а *китайка* – це первісно густа, переважно синя шовкова тканина, яку завозили з Китаю, потім – бавовняна тканина, яку виробляли в Росії, а також це сорт яблуні⁹⁷. *Румуни* – жителі Румунії, а *румунки* – теплі жіночі черевики⁹⁸.

Поодинокі національно-територіальні назви можуть позначати **професії**. Так, Житель Швейцарії – *швейцарець*, а жителька – *швейцарка*. Швейцар, що відрізняється від жителя країни відсутністю суфікса **-ець**, має значення «сторож біля вхідних дверей установи, житлового будинку»⁹⁹. Те саме визначення стосується жіночого роду до швейцар – *швейцарка*.

Така етнічна назва як *араб*, група народів, що становить основне населення Азії, має застарілий відповідник – *арап*. Слово «арап» запозичене із тюркських мов і має значення «темношкірий»¹⁰⁰. Також не варто плутати пароніми *індіанець* та *індієць*. Оскільки *індіанець* – прадавній мешканець

⁹² Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія... – С. 156.

⁹³ Словник паронімів. Шкільний мегасловник з української мови [уклад. Т. М. Вакулєнко, Н. Я. Косєнко]. – Харків : ВД «ШКОЛА», 2008. – С. 23.

⁹⁴ Словник української мови: в 11 т... – Том 2. – С. 106.

⁹⁵ Словник української мови: в 11 т... – Том 2. – С. 164.

⁹⁶ Там само. – Том 6. – С. 42.

⁹⁷ Там само. – Том 4. – С. 155.

⁹⁸ Там само. – Том 8. – С. 907.

⁹⁹ Там само. – Том 11. – С. 428.

¹⁰⁰ Там само. – Том 1. – С. 57.

Америци, а індієць – мешканець Індії¹⁰¹. Те саме стосується слів *латвійський* та *латиський*. *Латвійський* стосується Латвії (латвійський парламент), натомість *латиський* – латишів¹⁰². Щодо паронімів *італійський* та *італьський*, то їх також часто плутають. Слово *італійський* пов'язане з сучасною Італією, у той час як *італьський* – з племенами, що населяли Апеннінський півострів у давнину¹⁰³.

У роки прискореного наближення української мови до російської запанувала неприродна форма жителів Данії – *датчани* (датчанин, датчанка, датський), замість правильної та закономірної – *данці* (данець, данка, данський), що виводиться безпосередньо від назви Данія. Мовознавець О. Д. Пономарів наголошує, що форма *данці* повертається на сторінки преси та в телепередачі¹⁰⁴.

Іноді відетнонімна назва у множині може мати інше значення, напр.: житель Румунії – *румун*, жителька – *румунка*, а *румунки* – це вже теплі жіночі черевики¹⁰⁵. *Жительку* В'єтнаму називаємо *в'єтнамка*, натомість *в'єтнамки* – легке взуття.

Отже, значення омонімічних та паронімічних відетнонімних назв стосується різних категорій. Окрім назв на позначення їжі, одягу, професій, трапляються ще назви хворіб та електроінструментів. Усі ці назви стосуються лише осіб жіночого роду, за винятком *швейцар* – *швейцарець*.

¹⁰¹ Там само. – Том 4. – С. 27.

¹⁰² Там само. – Том 4. – С. 454.

¹⁰³ Там само. – Том 4. – С. 52.

¹⁰⁴ Пономарів О. Д. Культура слова: мовностилістичні поради... – С. 42–46.

¹⁰⁵ Словник української мови: в 11 т... – Том 8. – С. 907.

РОЗДІЛ 3. ЕТНОНІМНІ ТА ВІДЕТНОНІМНІ НАЗВИ ЯК НАВЧАЛЬНИЙ МАТЕРІАЛ У КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

3.1. Класифікація вправ для вивчення української мови як іноземної

Основною формою організації діяльності студентів під час вивчення української мови як іноземної є вправи. Вправа – це «багаторазове повторення однотипних операцій або дій, яке спирається на усвідомлення і супроводжується контролем з боку викладача або самоконтролем»¹⁰⁶.

Вправи повинні складати певну систему. Система вправ є основним чинником, який забезпечує навчальний процес та досягнення успіху в опануванні мови. Як зауважує Н. И. Гез, «система вправ – це організація взаємопов'язаних навчальних дій, розміщених у порядку наростання мовленнєвих або операційних труднощів з урахуванням послідовності становлення мовленнєвих умінь, навичок і характеру існуючих актів мовлення»¹⁰⁷.

Класифікація вправ залежить від мети, завдань та ролі вправ у навчанні мови. У сучасній методиці викладання мов досі не існує єдиної загальної класифікації вправ. Мовознавці С. Ніколаєва та Н. Склярєнко запропонували такі критерії вправ: 1) спрямованість вправи на прийом або видачу інформації (рецептивні, репродуктивні, рецептивно-репродуктивні, продуктивні та рецептивно-продуктивні); 2) комунікативність (комунікативні (мовленнєві), умовно-комунікативні, некомунікативні (мовні)); 3) характер виконання (усні,

¹⁰⁶ Цит. за: Скварча О.М. Система вправ для формування граматичних навичок у процесі вивчення української як іноземної (рівні А1, А2) / О. М. Скварча, С. Ебосон // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів, викладачів та співробітників, м. Суми, 18-19 квітня 2019 р. – Суми: СумДУ, 2019. – С. 163.

¹⁰⁷ Гез Н. И. Система упражнений и последовательность развития речевых умений и навыков / Н. И. Гез // Иностранные языки в школе. – 1969. – № 6. – С. 31.

письмові); 4) участь рідної мови (одномовні, двомовні); 5) місце виконання (класні, домашні, лабораторні)¹⁰⁸.

Комунікативні вправи спрямовані на розвиток уміння оперувати вивченими лексичними одиницями у мовленні, уживати вивчений лексичний матеріал у всіх видах мовленнєвої діяльності на рівні вирішення складних творчих завдань, наближених до реальної комунікації¹⁰⁹. **Некомунікативні** (мовні) передбачають знайомство з новими лексичними одиницями, їх сполучуваністю одна з одною та раніше вивченими. Некомунікативні вправи поділяємо на фонетичні, лексичні та граматичні. **Фонетичні** некомунікативні вправи мають на меті оволодіння іноземними слухачами всіма звуками й звукосполученнями, наголосом та основними інтонаційними моделями (інтонаціями) найбільш поширених типів простих і складних речень мови. **Лексичні** некомунікативні вправи мають на меті набуття іноземними слухачами лексичних знань, формування лексичних навичок. Щодо **граматичних** некомунікативних вправ, то вони спрямовані на формування граматичних умінь і навичок. Зокрема утворення та вживання відмінкових форм іменних частин мови, творення іменників від дієслів тощо¹¹⁰.

О. Туркевич вправи для іноземних студентів ділить на гіпонімні ряди на основі способу виконання (усні й письмові) та призначення (тренувальні й контрольні). За **місцем виконання** тренувальні вправи поділяють на аудиторні й домашні, за **способом виконання** – на індивідуальні, парні й групові вправи. Відповідно до **мовних рівнів** виділяємо фонетичні, лексичні, граматичні й синтаксичні вправи. За **способом виконання** виділяють – вправи за зразком, творчі та конструктивні вправи. За **належністю до виду мовленнєвої діяльності** вправи поділяємо на вправи для навчання

¹⁰⁸ Скляренко Н. К. Сучасні вимоги до вправ для формування іншомовних мовленнєвих навичок і вмінь / Н. К. Скляренко // Іноземні мови. – 1999. – № 3. – С. 3–8.

¹⁰⁹ Система вправ з формування англійської лексичної компетенції в учнів старших класів гімназій у театралізованій школі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_2_12 – Назва з титул. екрана.

¹¹⁰ Гончаренко О. М. Навчання фонетичного матеріалу іспанської мови в середніх навчальних закладах / О. М. Гончаренко // Печатное слово : информ.-метод. журнал. – Херсон : ХГУ, 2006. – № 3/20. – С. 19.

авдіювання, читання, письма й говоріння. Вправи для навчання читання та вправи для навчання авдіювання ділять на дотекстові, притекстові та післятекстові вправи¹¹¹.

Пропонуємо вправи для вивчення етнонімних і відетнонімних назв для використання в процесі навчання української мови як іноземної. Подані 18 вправ поділяємо відповідно за рівнями (A1-C1)¹¹².

3.2. Вправи для вивчення етнонайменувань сучасної української літературної мови (для рівнів A1-C1)

Вправи для рівня A1 (початковий)

Для рівня A1 (початковий) ми пропонуємо 6 вправ, мета яких продемонструвати іноземним слухачам найуживаніші етнонімні й відетнонімні твори сучасної української літературної мови. Під час виконання запропонованих вправ, студенти вироблять навички: 1. творення форм чоловічого роду прикметників; 2. творення прислівників; 3. правильного наголошування лексем; 4. говоріння (розвиток монологічного мовлення); 5. читання простих текстів. Вправи рекомендуємо використовувати на початковому етапі ознайомлення з етнонімними й відетнонімними назвами.

1. Прослухайте аудіозапис. Позначте наголоси у вказаних етнонімах

1. Українець / українка
2. Циган / циганка
3. Француз / французенка
4. Поляк / полька
5. Литовець / литовка
6. Татарин / татарка

¹¹¹ Туркевич О. Методика викладання української мови як іноземної: системна організація термінів / О. Туркевич // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2012. – № 733. – С. 225.

¹¹² Державний стандарт України. Українська мова як іноземна. Рівні загального володіння та діагностика [Електронний ресурс] / Укл. Д. Мазурик, О. Антонів, О. Синчак, Г. Бойко. – Режим доступу : <https://www.slideshare.net/ssuserb0992b/standart-96636178> – Назва з титул. екрана.

7. Турок / туркєня
8. Єврей / єврейка
9. Німець / німкєня

2. Прочитайте текст. Виконайте завдання¹¹³

Привіт! Як справи? Ти з Канади, так? Ти канадець? А я з України, я українець. Оксана також українка. Я розмовляю по-українськи, але я не розмовляю англійською.

Завдання: Запитайте Вашого сусіда по парті:

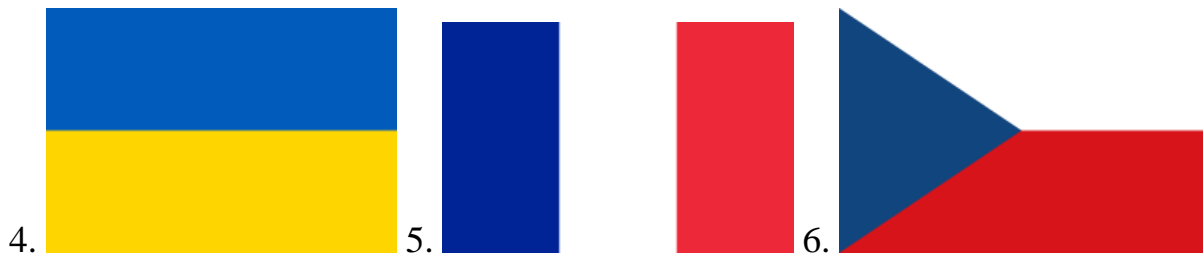
1. Звідки Ви?
2. Звідки Ваші батьки?
3. Якими мовами Ви розмовляєте?

3. Розгляньте прапори. Підпишіть, якої країни кожен прапор.

турецький _____

¹¹³ Палінська О. Крок-1 (Початковий рівень : А1-А2). Українська мова як іноземна : книга для студента / О. Палінська, О. Туркевич. – Львів, 2010. – С. 14.

4. Прочитайте діалоги. Запишіть, якою мовою спілкуються ці люди

Вони спілкуються по-українськи / українською

5. Усно дайте відповіді на запитання

1. Якими мовами володієте Ви, Ваші батьки, родина та друзі?
2. Які мови Ви хочете вивчити?
3. Чи є у Вас інтернаціональні друзі? Розкажіть про них.
4. Розкажіть щось про Ваше місто і рідну країну.

6. Подивіться на картинки. З якої країни можна привезти ці речі? Які сувеніри зазвичай купують у Вашій країні?

Вправи для рівня А2 (базовий)

Для рівня А2 (базовий) ми пропонуємо 3 вправи, мета яких поглибити знання іноземних слухачів про етнічні й відетнічні утвори. Під час виконання запропонованих вправ, студенти вироблять навички: 1. читання й загального розуміння оповідних текстів, діалогів та коротких оголошень, що містять найуживаніші відетнічні назви; 2. творення родового та давального відмінків; 3. творення жіночих й чоловічих форм іменників.

1. Прочитайте текст про досвід вивчення української мови. Виконайте завдання

18-річний Максим Адамс із Сіднея потрапив до групи найвищого рівня. Його мама з України. Українською він говорить із восьми років – ходив до суботньої школи, де є вчителі-українці. Крім того, володіє італійською та китайською. Найважчими в українській мові йому здаються відмінки іменників, адже в англійській їх немає.

Завдання: Розкрийте дужки, утворивши правильну форми родового відмінка

Зразок: Це мій друг із (Франція). – Це мій друг із **Франції**

1. Це моя подруга зі (Швеція).
2. Це подарунок з (Туреччина).
3. Це слухачі мовних курсів із (Польща).
4. Мої друзі з (Росія).
5. Це іноземці з (Чехія).
6. Мої знайомі з (Австрія).
7. Це Іван. Він з (Україна).
8. Це Ада. Вона з (Німеччина).
9. Вони приїхали сюди з (Греція).

2. Прочитайте спортивні оголошення. Виконайте завдання

Українська тенісистка
несподівано програла **росіявці**
на престижному турнірі

Українка Марія
Музичук програла
китайці у шахи

У турнірі з волейболу судді
віддали перемогу
французенці

Завдання: Утворіть форми давального відмінка, пригадавши чергування приголосних звуків [к] з [ц']. Скористайтеся зразком

Зразок: шведка – шведці

1. Татарка – _____
2. Турчанка – _____
3. Росіянка – _____
4. Угорка – _____
5. Циганка – _____
6. Українка – _____
7. Литовка – _____
8. Шведка – _____
9. Єврейка – _____

3. Прочитайте діалог між студентом і викладачем. Виконайте завдання

Учитель: Андрію, розкажи щось про свою родину.

Андрій: Моя мама народилася в Польщі, вона – _____. Саме тому кожного літа ми їздимо відпочивати до Гданська.

Учитель: А ким є твій тато за національністю?

Андрій: Мій тато – _____, саме тому я вільно розмовляю українською мовою.

Учитель: Це чудово! А які країни ти ще відвідав?

Андрій: Часто буваю у Франції. Мій найкращий друг за національністю _____, тому ми з батьками часто гостюємо у нього.

Учитель: Моя бабуся також народилася у Франції, вона – _____, але вже понад десять років проживає в Україні. А що ти можеш розповісти про своїх бабусів та дідусів?

Андрій: Моя бабуся по маминій лінії також полька, хоча дідусь – _____.

Учитель: Як цікаво! То ти ще й німецьку знаєш?

Андрій: Так, дідусь навчив мене німецької, коли я був ще дитиною.

Завдання: Доповніть таблицю, утворивши жіночі або чоловічі форми. За потреби користуйтеся «Словником української мови»

українець	українка
1. циган	
2.	литівка
3. татарин	
4.	туркєня
5. поляк	
6.	шведка
7.	француженка
8. євреї	
9.	німкєня/німка
10.	чєшка
11. африканець	
12.	австрійка

Вправи для рівня B1 (рубіжний)

Для рівня B1 (рубіжний) ми пропонуємо 3 вправи, мета яких поглибити знання іноземних слухачів про етнічні стереотипи; удосконалити навички говоріння, читання й письма. Під час виконання запропонованих вправ, студенти вироблять навички: 1. читання й загального розуміння неадаптованих текстів розповідного типу та інтерв'ю; 2. говоріння (розвиток монологічного й діалогічного мовлення).

1. Прочитайте тексти. Дайте відповіді на запитання

а) Жінки ворожать по долоні й на картах, провіщують майбутнє (це дуже просто, бо в селах люди добре знають одне одного), танцюють і співають; чоловіки грають на гітарі чи на гармошці. Діти «плачуть» і просять грошей на цукерки.

б) Вони часто просто дзвонять і кажуть: "Зараз буду". І все. Або навіть не дзвонять, а просто приходять. Спочатку мені здалося це нахабним втручанням, але потім я зрозуміла, що це просто гостинна і відкрита нація.

в) До рис характеру цієї нації належать: працьовитість, пунктуальність, організованість, педантичність, відповідальність. За кордоном їх легко впізнають: акуратний світлий одяг, впевненість, до того ж, їх завжди виказує різка мова, наче вони спілкуються одне з одним наказами.

г) Тамтешні жителі дуже привітні, ввічливі та добродушні. Шанобливе «пан/ пані» чуємо скрізь – хоч на вулиці, хоч у кафе, хоч в елітному ресторані.

Запитання:

1. Запишіть, про які народи йдеться у кожному тексті. Поясніть, чому Ви так думаєте?

2. Запишіть 5 власних асоціацій до кожного з цих народів.

2. Розгляньте картинки зі стереотипами. Згадайтеся, про яку націю та який саме стереотип йдеться. Після чого перевірте себе, прочитавши тексти. Спростуйте, чи підтвердіть ці думки

Відповіді:

1. Ідеться про пунктуальність німців. Подейкують, якщо потяг запізниться на 6 хвилин, то німець одразу напише скаргу. Більше того, якщо у Німеччині Ви запізнитися на іспит, то це означає, що Ви його не склали.

2. Ідеться про любов французів до круасанів. Кажуть, що кава, круасан і джем – їхній типовий сніданок.
3. Ідеться про емоційність італійців. Говорять, що італійці розмовляють дуже голосно, експресивно й багато жестикулюють.
4. Ідеться про гостинність українців. Кажуть, що українці завжди радо приймають гостей у своїй домівці й пригощають їх смачними стравами.
5. Ідеться про циганів та їхнє вміння ворожити. Подейкують, що немає таких циганок, які б не могли прочитати з руки чиюсь долю.
6. Ідеться про те, що всі турецькі жінки мають носити паранджу. Говорять, що в турецькій культурі чоловіки змушують жінок закривати усі частини тіла, окрім очей.

3. Прочитайте інтерв'ю українця Костянтина Симоненка, який відвідав усі країни світу¹¹⁴. З'єднайте запитання із відповідями. Після чого об'єднайтеся в пари і поставте обрані запитання одне одному

1. Що говорять про Україну за кордоном?	А) Одеса, тому що я там народився і дуже люблю море.
2. Яка країна стала першою у Вашому списку?	Б) Україна. Ні на що її не проміняю. Напевно тільки побувавши у всіх країнах світу, розумієш, як нам пощастило з нашою країною.
3. Що збираєте на пам'ять із відвіданих країн? Які незвичні сувеніри бачили?	В) Багато країн насправді не такі небезпечні, як їх описують. Наприклад, Центральноафриканська республіка виявилася досить спокійною.
4. Яка країна для Вас є найгарнішою і Ви б захотіли там жити?	Г) Найпершою країною була Японія, яка справила на мене в той час незабутнє враження.

¹¹⁴ За Сайтом 5 каналу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.5.ua/dv/life/178303> – Назва з титул. екрана.

5. Яке українське місто Вам найбільше подобається?	Д) Можу впевнено сказати, що після 2014 року в більшості країн Україну знають. Практично в кожній країні знають два прізвища: Кличко і Шевченко.
6. Чи розвінчалися якісь міфи щодо країн?	Е) У мене величезна колекція сувенірних тарілок майже з кожної країни, де я був.

Вправи для рівня B2 (середній)

Для рівня B2 (середній) ми пропонуємо 3 вправи, мета яких удосконалити навички говоріння, читання й письма, а також продемонструвати іноземним слухачам омонімні й паронімічні лексеми. Під час виконання запропонованих вправ, студенти вироблять навички: 1. розрізнення омонімічних і паронімічних лексем; 2. відмінювання іменників назв осіб чоловічого роду з кінцевим компонентом **-ин (-анин, -янин)**; 3. читання рекламних текстів та уривків оригінальних прозових художніх творів, доступних для сприйняття на рівні B2.

1. Прочитайте текст про історію виникнення польки – чеського швидкого народного танцю¹¹⁵. Виконайте завдання

Полька – це старовинний чеський танець, основний рух якого – напівкроки, поєднані приставкою. Саме слово «полька» походить від «кулька», що по-чеськи означає «половина».

Історія жанру виглядає дуже прозаїчно. У ті часи виникало багато танців, схожих на польку. Вони зароджувалися як серед простого народу, так і в аристократичних колах і нерідко змішувалися – злиття двох танців і стало

¹¹⁵ За Сайтом Миколаївського обласного центру народної творчості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ocnt.com.ua/polka-istoriya-viniknennya-ta-cikavi-fakti/> – Назва з титул. екрана.

початком польки. За твердженням Франтішека, він об'єднав швидкий «квапик» і повільну «німру». Цього було достатньо, щоб викликати фурор на танцювальних вечорах. Особливий захват полька викликала серед дівчат та юнаків, серця яких були наповнені пристрастю й романтикою.

«Полькоманія» охопила практично всю центральну Європу. Але особливий фурор танець викликав у парижан. Також польку танцювали за океаном. Правда, хореографія американців відрізнялася від чеського (традиційного) варіанту, але енергетика залишалася.

Є теорія, що до назви танцю причетні поляки. У 30-ті роки ХІХ століття, коли й виникла полька, відбулося польське повстання. Чехи настільки перейнялися долею поляків, що назвали на їх честь танець. Цікаво, що на честь польки назвали чоловічу зачіску і тістечко.

Завдання: Ознайомтеся з таблицею зі словами-омонімами. Прочитайте речення, з'ясуйте, яке значення має виділений омонім

** Омоніми – це слова, що при однаковому звучанні (або написанні) мають абсолютно різні значення*

1. Полька – жителька Польщі	Полька: 1. старовинний чеський швидкий народний танець; 2. вид чоловічої стрижки
2. Фінка – жителька Фінляндії	Фінка: 1. фінський ніж; 2. фінська шапка; 3. легка шльопка; 4. північна порода коней
3. Іспанка – жителька Іспанії	Іспанка – важка форма грипу, що в 1918–1919 рр. охопила багато країн світу
4. Угорка – жителька Угорщини	Угорка – сорт сливи
5. Циганка – жінка циганської національності	Циганка: 1. циганська голка; 2. зимовий сорт яблуні
6. Шведка – жителька Швеції	Шведка – кінь шведської породи

1. Моя подруга, на відміну від мене, уміє танцювати **польку**.

2. Кажуть, що **фінки** завжди почувають себе щасливими.

3. **Угорки** – мій улюблений сорт слив .

4. У минулому столітті мільйони людей стали жертвами **іспанки**.
5. Серед моїх знайомих є багато **шведок**.
6. Ми купили на базарі яблука сорту **циганка**.

2. Прочитайте рекламний текст. Виконайте завдання

Кавові машини – це зручно і добре

Але коли немає можливості придбати дорогий апарат, на допомогу приходять турки

Турка Berghoff виготовлена із високоякісної нержавіючої сталі.
Підходить для усіх типів плит, крім індукційних

До 16.07 діє знижка на товар! Замість ~~499~~ грн – 299!

Завдання: Ознайомтеся з таблицею зі словами-паронімами. Підпишіть картинки

1. Гречанка (грекиня) – жителька Греції	Гречка – трав'яниста медоносна рослина, із зерен якої виготовляють крупу та борошно
2. Китайка – жителька Китаю	Китайка – первісно – густа, переважно синя шовкова тканина, яку завозили з Китаю, потім – бавовняна тканина, яку виробляли в Росії, а також це сорт яблуні
3. Туркеня – жителька Туреччини	Турка – завужена вгорі посудина з носиком та довгою ручкою для варіння кави по-турецьки
4. Румунки – жителі Румунії	Румунки – теплі жіночі черевики

3. Прочитайте уривок з повісті Івана Нечуя-Левицького «Хмари»¹¹⁶. Виконайте завдання

Зібрані з усяких націй, студенти ніяк не могли погодитися між собою. Коли **болгаринові** було холодно, тоді Воздвиженському було гаряче. Лапландець любив холод, а українець – тепло. Часто Воздвиженський одчиняв вікна й холодив хату, а полуденні слов'яни кричали і втікали з хати, боячись застуди. Часто лапландець одчиняв вікно вночі, й усі вставали вранці слабими.

Завдання: Розкрийте дужки, вживши слово у правильній формі

1. (Татарин) _____ поки що щастило: він отримав очікуваний лист.
2. Викладач довго розмовляв з _____ (молдаванин), який сьогодні вперше завітав на заняття.
3. Мене посадили справа від _____ (росіянин), що також спізнився.
4. Усі неспинно говорили про (грузин) _____, який був одягнений у традиційний костюм.

¹¹⁶ Нечуй-Левицький І. Кайдашева сім'я / І. Нечуй-Левицький. – Київ : Фоліо, 2011. – С. 307.

5. Прошу передати це запрошення _____ (болгарин), нехай невдовзі з нами сконтактує.
6. На Міжнародній літній школі «Українська мова і країнознавство» мала за честь познайомитися із _____ (єгиптянин), що вміло володів українською мовою.

Вправи для рівня С1 (високий)

Для рівня С1 (високий) ми пропонуємо 3 вправи, мета яких поглибити знання іноземних слухачів про етнофолізми, етнічні стереотипи й фразеологічні одиниці з компонентом-етнонімом. Під час виконання запропонованих вправ, студенти вироблять навички: 1. говоріння (розвиток монологічного мовлення); 2. уживання фразеологізмів; 3. читання й розуміння оригінальних прозових художніх текстів.

1. Прочитайте текст про те, що іноземці думають про Україну¹¹⁷. Виконайте завдання.

Україна для багатьох іноземних туристів – terra incognita. За нею не закріплені гучні стереотипи, про її діячів майже не знімають міжнародного кіно, а переважна більшість дізналися про неї лише нещодавно через протести на Майдані. Тим не менше, до Києва, Одеси, Львова та інших міст щодня прибувають іноземці.

Метт Кутасу зі США ділиться власними враженнями про Україну: «До свого приїзду, я нічого не знав про цю країну. Зараз я вже побував у Львові, Коломиї та Кам'янці-Подільському та Києві. Були дві речі, які шокували мене. По-перше, ціни. Вони шалено низькі. Тут ти можеш купити все. І просто чудова українська кухня. Я навіть захотів знайти подібні ресторани в Берліні. По-друге – це жінки. Мене здивувало, що українські жінки так сильно

¹¹⁷ За Сайтом Inspired [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://inspired.com.ua/practice/people/chomu-ya-pruyihav-v-ukrayinu-p-yat-istorij-vid-inozemtsiv/> – Назва з титул. екрана.

доглядають за собою. Я бачив багатьох дівчат, які приділяють багато уваги фізичній красі, макіяжу та зачісці».

Крістіан Сепульведа з Чилі був здивований балансом між бідними й багатими: «У вас ніби взагалі не існує середнього класу. У Південній Америці все більш помірно і немає такої шаленої різниці. У Чилі ти навряд чи зможеш на око визначити, хто бідний, а хто багатий. А тут це очевидно». Студент ділиться враженнями про український менталітет: «Наскільки я знаю, українці – великі хардворкери. Всі українці, яких я зустрічав, дуже працьовиті, вони постійно намагаються покращити свої навички та багато вчитися. Українці справді дуже сфокусовані на покращенні якості свого життя. Думаю, у вас все вийде, бо вміння зосереджуватись на власних цілях дуже потрібне, аби рухатись уперед».

Студент із Південної Кореї – Річард Янг Чої – був здивований, що люди дуже публічно проявляють свої почуття: можуть триматись за руки, гладити одне одного, обійматись та цілуватись: «В Європі це теж є, але не в такій кількості. У Південній Кореї ви такого майже не побачите. Я думаю, що українці набагато відкритіші за корейців. Вони люблять спілкуватись, азіатські культури зазвичай мають інший стиль спілкування».

Завдання:

1. Дайте відповіді на запитання:

1. На які стереотипи Ви натрапили у тексті?
2. Що думають про українців у Вашій країні?
3. Що Ви думали про Україну перед тим, як приїхали сюди? Чи змінили Ви свою думку і чому?
4. Які стереотипи Ви чули про свою країну?

2. Підтвердіть або спростуйте інформацію

Запитання	Правда	Брехня	Інформація відсутня

1. Туристи найчастіше приїжджають до Львова			
2. У Чилі одразу можна оцінити матеріальне становище людей			
3. У Південній Кореї не прийнято відкрито демонструвати свої почуття			
4. У США жінки не так дбають про себе, як в Україні			
5. Ціни в Україні нижчі, ніж в інших країнах світу			
6. Один із туристів відзначив працьовитість українців			

2. Прочитайте уривок повісті Івана Нечуя-Левицького «Хмари». З'ясуйте значення виділеного фразеологізму. Виконайте завдання

Сміливий, як козак запорожець, трохи причепливий, як москаль, він мав надзвичайний дар розмови й оповідання. Він усе розказував українські народні анекдоти, смішні, повні жарту й юмору [гумору – ДН], знав їх без ліку, міг розказувати цілий вечір, другий вечір, тиждень і все десь їх набирав, неначе витрушував з якогось безоднього мішка¹¹⁸.

Завдання: З'єднайте фразеологізми з їхніми визначеннями. Знайдіть і выпишіть 5 фразеологізмів, які найкраще характеризують Ваш народ

1. крутить як циган сонцем	а. не любити, уникати чогось
2. відкладає справу як лях свято	б. про людей, що вміють майстерно брехати
3. щедрий як грек	в. про когось дивакуватого та нерозумного
4. голо як би татари перейшли	г. про дуже бідну людину
5. волочиться світами як циган	д. про людей без постійного місця проживання

¹¹⁸ Нечуй-Левицький І. Кайдашева сім'я... – С. 407.

6. боїться як жид сала	є. нічого немає, порожньо
7. голий як турецький святий	є. про скупих людей
8. як турок небесний	ж. постійно зволікати

3. Прочитайте уривок із повісті Івана Нечуя-Левицького «Хмари»¹¹⁹. Зверніть увагу на виділені слова. Виконайте завдання

Радюк був колись дуже гарний з себе! Високий на зріст, рівний станом, з чорними кучерями, чорними бровами, блискучими веселими очима й повним лицем, він був гарний, як чорнобривець, і мав силу причаровувати до себе серце кожної молодої панни. Сміливий, як козак запорожець, трохи причепливий, як **москаль**, він мав надзвичайний дар розмови й оповідання.

Вернувшись у хутір, він незабаром розворушив усю околицю й розвеселив її. На хуторянських вечорах, де було по кілька десятків паннів і ні одного панича, його ждали, як бог зна кого. Всі сідали кругом його, роззявляли роти, сміялись і слухали його оповідання, доки він не договориювався до анекдотів, трохи сороміцьких. Тоді панни червоніли, втікали, а Радюк починав розказувати пресмішні оповідання про жінок та чоловіків, про **циган**, про **москалів**.

На хуторянських вечорах Радюк поводився трохи по-сільськи, мов на вечорницях, любив часом ущипнути будлі-яку панну за палець або здавити за руку, часом грався з паннами горіхами в чіт та лишку, кидався насінням і гальками з хліба. Панни не сердились на його, бо всі любили його, і кожна мала надію вийти за його заміж. Де на вечорі не було Радюка, там було сумно й невесело.

Завдання: Погрупуйте подані слова у дві колонки. Доповніть таблицю власними прикладами

жежля, жиди, поляки, ляхи, білоруси, москалі, бульбаші, українці, росіяни, євреї

¹¹⁹ Нечуй-Левицький І. Кайдашева сім'я... – С. 407-408.

Зневажлива, образлива назва народу	Нейтральна назва народу
ХОХЛИ	

...

Отже, навчальні матеріали із залученням етнонімів та відетнонімних утворів можна використовувати в процесі навчання української мови як іноземної на різних етапах та для студентів різного рівня володіння мовою (A1-C1). Загалом пропонуємо 18 вправ, з яких 6 для рівня A1 (початковий) і по 3 вправи для рівнів A2 (базовий), B1 (рубіжний), B2 (середній), C1 (високий). Основу для поданих матеріалів становлять різні типи адаптованих й неадаптованих текстів.

ВИСНОВКИ

Етноніми завжди були в центрі зору дослідників. Мовознавці аналізують їхній склад, системні відношення й функціонування. Свій внесок у дослідження етнонайменувань зробили такі українські мовознавці, як: Н. О. Зіневич, Г. Лукаш, Є. П. Наконечний, О. О. Рогач, О. С. Стрижак та ін. Мовознавці наголошують, що й досі залишаються відкритими питання щодо визначення обсягу поняття «етнонім», його класифікацій, а також точаться дискусії щодо категоріальної належності.

Поряд із поняттям «етнонім» дослідники вивчають етнічні стереотипи, що формують наше уявлення про народи. Мовознавці розглядають їхні різновиди, фактори формування, а також їхню відмінність від національних стереотипів. Серед українських дослідників етнічних стереотипів можемо відзначити Т. Ф. Семашко, С. Сердюка, В. Чубарка та О. Шиприкевича.

Основну джерельну базу роботи становлять словники української мови (Словник української мови: в 11 т.» (1970-1980), «Словник української мови: у 20 т.» (2010-2015)), частотні словники («Частотний словник сучасної української художньої прози» Н. П. Дарчук, «Частотний словник роману І. Франка «Основи суспільності» С. Н. Бук та ін.), а також словники мови письменників («Словник мови Шевченка» В. С. Ващенко, «Словник мови поетичної збірки Івана Франка «Зів'яле листя» З. Терлака та ін.). Загалом було виявлено 287 слів-стимулів, які погруповано за частотністю та географічним принципом.

У роботі подано методичні поради для викладачів. Зазначаємо, які етнофолізми варто рекомендувати для уживання іноземним слухачам. Було обрано 5 найпоширеніших в Україні етнічних прізвиська: 1. жиди чи євреї; 2. москалі, росіяни чи кацапи; 3. хохли, малороси чи українці; 4. ляхи чи поляки; 5. роми чи цигани. Доцільність рекомендувати той чи інший етнофолізм мотивуємо наявністю його у словниках української мови,

рекомендаціями мовознавців, а також контекстами вживання у творах українських письменників.

У магістерській роботі ми здійснили словотвірну характеристику етнімічних і відетнімічних назв. Так, на основі джерельної бази («Словник української мови: в 11-ти т.», «Кореневий гніздовий словник української мови», «Словник української мови: у 20-ти т.») було виявлено 20 непохідних етнімічних назв (*араб, білорус, грек* тощо) та 63 похідні назви (*австралієць, бразилець, італієць* тощо). Усі похідні етнімічні назви утворено морфологічним способом словотворення, а саме суфіксальним. При їх творенні беруть участь такі суфікси, як: **-ець (-єць)** – 51 (*шотландець, китаєць*), **-ин** – 6 (*єгиптянин*), **-ан (-ян)** – 3 (*молдаванин, росіянин*), **-ат** – 1 (*азіат*), **-уз** – 1 (*француз*), **-як** – 1 (*поляк*). Переважно твірними словами для похідних етнімічів стають назви країн та держав – 53 (*Австралія > Австралі +яєць, Бельгія > Бельгі +яєць, Грузія > Груз +ин, Ісландія > ісланд +ець*).

Було проаналізовано відетнімічні іменники, прикметники та дієслова. Кількісно найбільше виявлено **іменників**. Вони служать назвами: 1) осіб жіночої статі, мотивовані іменниками чоловічого роду з суфіксами **-к(а)** – 74 (*австралієць > австралій +к(а)*), **-ин(я) (ен(я))** – 4 (*грек > грек +ин(я), турок > турк +ен(я)*), **-анк(а) (-янк(а))** – 3 (*китаєць > кита[й] +а]нк(а), турок > турч +анк(а)*), **-енк(а)** – 1 (*француз > франц +уж +енк(а)*); 2) осіб зі значенням недорослості з суфіксами **-ч** – 5 (*араб > араб +ч(а)*), **-ат (-ят)** – 4 (*татар > татар +ч +ат +к(о), татар > татар +ен +ят +к(о)*), **-ен(я)** – 3 (*татар > татар +ен(я)*), **-ук** – 2 (*татар > татар +(ч) +ук*), **-енк(о)** – 1 (*циган > циган +енк(о)*); 3) осіб із фамільярно-зневажливим відтінком з суфіксом **-юг(а)** – 1 (*татар > татар +юг(а)*); 4) збірних понять із суфіксами **-ія** та **-ств(о)** – 2 (*циган > циган +ія, циган > циган +ств(о)*); 5) слів на означення дії, процесу, результату з суфіксом **-ізаці(я)** – 2 (*румун > румун +ізаці(я)*). При творенні фемінітивних назв відбуваються різні морфонологічні зміни, напр.: чергування приголосних звуків [к], [х] з [ч], [ш]: *турок > турч +анк(а), чех > чеш +к(а)*. Суфікси іменників чоловічого роду можуть як усікатись (*литовець*

> литов +(к)а), так і зберігатись (грузин > грузин + (к)а). Іменники можуть утворюватись як від похідних основ (іспанець > іспан +(к)а), так і від непохідних (араб > араб + к(а)).

Відетнонімні **прикметники** творяться за допомогою суфіксів **-ськ (-зьк, -цьк)** – 20 (азіат > азі +ат +ськ(ий), таджик > таджи +цьк(ий)), **-уват** – 1 (циган > циган +к + уват(ий)). Більшість таких прикметників утворено від непохідних основ (монгол > монголь +ськ(ий)), невелика кількість – від похідних (азіат > азі +ат +ськ(ий), грузин > груз +ин +ськ(ий)). При творенні прикметників також можуть відбуватися чергування приголосних [к] з [ц], напр.: узбек > узбе +цьк(ий).

Виявлені відетнонімні **дієслова** утворено за допомогою суфіксального – 4 (поляк > пол +яч +и +ти), префіксально-суфіксального – 8 (татар > о +татар +и +ти) та префіксально-суфіксально-постфіксального – 7 (циган > за +циган +и +ти +ся) способів словотворення.

У роботі подаємо аналіз 3-х словотвірних гнізд з метою продемонструвати іноземним слухачам зав'язки між словами. Для аналізу було обрано одні з найуживаніших в сучасній українській літературній мові етнонімні назви: циган, турок та жид. Виявлено, що із проаналізованих лексем найбільший дериваційний потенціал має етнонім *турок* – 52 деривати й 4 ступені словотворення. Також зазначено відтінки похідних дериватів та їхні значення.

Серед проаналізованих відетнонімних назв ми натрапили й на **омонімні назви**, які звучать однаково та мають абсолютно інші значення, напр.: *американка*: 1) жителька Америки; 2) майстерня, де лагодять одяг чи взуття; 3) різновид невеликої друкарської машинки; 4) сорт ярної пшениці; 5) сорт картоплі; 6) різновид гри у більярд. Виявлено також назви, які різні за значенням та близькі за звуковим складом – **пароніми**. Їх ми умовно поділили на 3 групи: 1) стосуються їжі (*корейка* (жителька Кореї) – *корейка* (свиняча копчена грудинка)); 2) стосуються одягу (*китайка* (жителька Китаю) – *китайка* (густа, шовкова тканина, яку завозили з Китаю)); 3) стосуються

професій (*швейцарець* (житель Швейцарії) – *швейцар* (сторож біля вхідних дверей установи, будинку)).

У результаті дослідження було створено навчальні матеріали для іноземних студентів з метою вивчення етнонімних й відетнонімних утворів для використання в процесі навчання української мови як іноземної. Вправи відповідно до Державного стандарту України поділяємо за рівнями (A1-C1). Для рівня A1 (початковий) ми пропонуємо 6 вправ, для рівнів A2 (базовий), B1 (рубіжний), B2 (середній) та C1 (високий) – по 3 вправи. Усього подано 18 вправ, мета яких, залежно від рівня, поглибити знання іноземних слухачів про етнонімні й відетнонімні утвори (*Напр.* Прочитайте діалог між студентом і викладачем. Виконайте завдання. Доповніть таблицю, утворивши жіночі або чоловічі форми. За потреби користуйтеся «Словником української мови»), омонімні й паронімічні назви (*Напр.* Прочитайте текст про історію виникнення польки – чеського швидкого народного танцю. Виконайте завдання. Ознайомтеся з таблицею зі словами-омонімами. Прочитайте речення, з'ясуйте, яке значення має виділений омонім), етнофолізми (*Напр.* Прочитайте уривок із повісті Івана Нечуя-Левицького «Хмари». Зверніть увагу на виділені слова. Виконайте завдання. Погрупуйте подані слова у дві колонки. Доповніть табличку власними прикладами), етнічні стереотипи (*Напр.* Прочитайте текст про те, що іноземці думають про Україну. Виконайте завдання. Дайте відповіді на запитання) та фразеологічні одиниці з компонентом-етнонімом (*Напр.* Прочитайте уривок повісті Івана Нечуя-Левицького «Хмари». З'ясуйте значення виділеного фразеологізму. Виконайте завдання. З'єднайте фразеологізми з їхніми визначеннями. Знайдіть і випишіть 5 фразеологізмів, які найкраще характеризують Ваш народ). Під час виконання вправ, студенти матимуть змогу ознайомитися із різними типами адаптованих й неадаптованих текстів: діалогами, короткими оголошеннями, рекламними текстами, уривками оригінальних прозових художніх творів.

Результати дослідження можна використати на спецкурсах з лінгводидактики та під час укладання словотвірних словників та підручників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Dacewicz L. Etnonimy w słownikach ogólnych języka polskiego i rosyjskiego / L. Dacewicz // *Slavia orientalis* tom LXV. – 2016. – № 2. – С. 363-375.
2. Malec M. Etnonimy. Nazwy narodowości. Nazwy mieszkańców / M. Malec // *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. – Warszawa–Kraków. – 1998. – С. 181-187.
3. Schlikhutka N. Analiza wybranych frazeologizmów etnonimicznych w językach zachodniosłowiańskich / N. Schlikhutka // *Svět v obrazech a ve frazeologii*. – Praha : Univerzita Karlova. – Pedagogická fakulta. – 2017. – С. 295-301.
4. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса / Ю. В. Бромлей. – Москва : Наука, 1983. – 412 с.
5. Гез Н. И. Система упражнений и последовательность развития речевых умений и навыков / Н. И. Гез // *Иностранные языки в школе*. – 1969. – № 6. – С. 29-40.
6. Гончаренко О. М. Навчання фонетичного матеріалу іспанської мови в середніх навчальних закладах / О. М. Гончаренко // *Печатное слово : информ.-метод. журнал*. – Херсон : ХГУ, 2006. – № 3/20. – С. 18-22.
7. Гуцуляк Т. Є. Вплив етнічних стереотипів та культурно-історичних чинників на образно-дериваційний потенціал етронімів в українській мові / Т. Є. Гуцуляк // *Філологічні науки*. – 2017. – № 44. – С. 108-116.
8. Державний стандарт України. Українська мова як іноземна. Рівні загального володіння та діагностика [Електронний ресурс] / Укл. Д. Мазурик, О. Антонів, О. Синчак, Г. Бойко. – Режим доступу : <https://www.slideshare.net/ssuserb0992b/standart-96636178> – Назва з титул. екрана.
9. Зіневич Н. Етроніми роми, цигани в сучасному українському науковому дискурсі / Н. Зіневич // *Das amen godi pala Lev Čerenkov. Romani historija, čhib taj kultura* / Eds. K. Kozhanov, M. Oslon, D.W. Halwachs. – Graz : GLM, 2017. – С. 484-500.

10. Карпенко Ю. О. Етніонім / Ю. О. Карпенко // Українська мова: Енциклопедія. – Київ : Укр. енцикл. ім. М. Бажана, 2000. – С. 180.
11. Каспришин З. Словотвір у курсі української мови як іноземної / З. Каспришин // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 638-642.
12. Лукаш Г. Конотації етніонімів у мовній та культурній свідомості українців / Г. Лукаш // Мова і суспільство. – 2018. – №9. – С. 125-132.
13. Наконечний Є. П. Жиди чи євреї? Текст галицького мовознавця та історика 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2012/11/28/101907/> – Назва з титул. екрана.
14. Наконечний Є. П. Украдене ім'я : чому русини стали українцями / Є. П. Наконечний. – [4-е вид., доп. і випр.]. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2013. – 392 с.
15. Никонов В. А. Этнонимы / В. А. Никонов. – Москва : Наука, 1970. – 269 с.
16. Рогач О. О. Структурно-семантичні особливості фразеологізмів з етніонімами (на матеріалі української, російської, польської, англійської, французької мов) : монографія / О. О. Рогач. – Луцьк : РВВ Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. – 232 с.
17. Савчук Б. П. Українська етнологія : навч. посіб. / Б. П. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея, 2004. – 559 с.
18. Семашко Т. Ф. Мовні стереотипи із сенсорним компонентом в українській лінгвокультурі : монографія / Т. Ф. Семашко. – Київ : Арт Економі, 2016. – 477 с.
19. Сердюк С. Функції етнічних стереотипів та їхня роль у формуванні етнічної ідентичності / С. Сердюк // Наукові записки. – 2001. – Том 19. Теорія та історія культури. – С. 10-14.
20. Система вправ з формування англійської лексичної компетенції в учнів старших класів гімназій у театралізованій школі [Електронний ресурс]. –

Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_2_12 – Назва з титул. екрана.

21. Склярєнко Н. К. Сучасні вимоги до вправ для формування іншомовних мовленнєвих навичок і вмінь / Н. К. Склярєнко // Іноземні мови. – 1999. – № 3. – С. 3–8.
22. Сколоздра-Шепітко О. Літературно-художня етнонімія малої прози Івана Франка / О. Сколоздра-Шепітко // Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство. – 2014. – №2. – С. 248-254.
23. Сукаленко Т. Історичний типаж «лях / поляк» у поезії Т. Г. Шевченка / Т. Сукаленко // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – 2014. – № 12. – С. 39-43.
24. Ткачівська М. Р. Етнофолізми як перекладацька проблема / М. Р. Ткачівська // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія : Філологія (мовознавство). – 2017. – Вип. 24. – С. 45-55.
25. Туркевич О. Методика викладання української мови як іноземної: системна організація термінів / О. Туркевич // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2012. – № 733. – С. 223-227.
26. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. / І. Франко. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. – Т. 14. – 475 с.
27. Цит. за: Рогач О. О. Етнічні спільноти: класифікаційна схема / О. О. Рогач // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 9. – С. 38-42.
28. Цит. за: Скварча О. М. Система вправ для формування граматичних навичок у процесі вивчення української як іноземної (рівні А1, А2) / О. М. Скварча, С. Ебосон // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів, викладачів та співробітників, м. Суми, 18-19 квітня 2019 р. – Суми: СумДУ, 2019. – С. 162-167.

29. Цит. за: Шиманович Г. М. Лінгвокогнітивні особливості етнономінацій у сучасній англійській мові / Г. М. Шиманович // Культура народів Причорномор'я. – 2008. – № 138. – С. 34-37.
30. Чубарко В. Роль стереотипів у формуванні етнічної самосвідомості / В. Чубарко // Соціологічні студії. – 2013. – № 1. – С. 100-104.
31. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. – Київ : Видавництво художньої літератури «Дніпро». – 1985. – 622 с.
32. Шиприкевич О. Вплив етнічних стереотипів на етнонаціональні взаємини в Україні / О. Шиприкевич // Народна творчість та етнографія. – Київ, 2011. – С. 45-52.
33. Якимович В. Образ єврея у творах Тараса Шевченка та Діни Рубіної / В. Якимович // Київські полоністичні студії. – 2015. – Том 26. – С. 194-199.
34. 3000 найчастотніших слів розмовно-побутового стилю сучасної української мови [уклад. С. Н. Бук]. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 180 с.
35. Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка [ред. й упоряд. О. Ільницького, Ю. Гавриша]. – Канад. ін-т укр. студій, 2001 р. – Том. 1-4.
36. Лексика «Енеїди» І. П. Котляревського. Показчик слововживання [уклад. В. С. Ващенко та ін.] – Харків : ХДУ, 1955. – 208 с.
37. Лексика мови Архипа Тесленка. Словопоказчик оповідань [уклад. А. Т. Сизько]. – Дніпропетровськ, 1970. – 101 с.
38. Лексика п'єс та од І. П. Котляревського [уклад. А. А. Бурячок та ін.] – Київ : Вища школа, 1974. – 54 с.
39. Лексика поетичних творів Івана Франка : методичні вказівки з розвитку лексики [уклад. І. І. Ковалик та ін.] – Львів : ЛДУ, 1990. – 263 с.
40. Нечуй-Левицький І. Кайдашева сім'я / І. Нечуй-Левицький. – Київ : Фоліо, 2011. – 605 с.
41. Словник асоціативних значень іменників в українській мові [уклад. Н. П. Бутенко]. – Київ : Вища школа, 1989. – 328 с.

42. Словник мови поетичної збірки Івана Франка «Зів'яле листя» [уклад. З. М. Терлак]. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 394 с.
43. Словник мови Шевченка : у 2-х т. [за ред. В. С. Ващенко]. – Київ: Наук. думка, 1964.
44. Словопоказчик мови творів письменника [уклад. Ю. Федькович]. – Чернівці : Місто, 2004. – 188 с.
45. Український асоціативний словник : у 2 т. [уклад. С. В. Мартінек]. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007-2008.
46. Художнє слово Василя Стефаника [уклад. І. І. Ковалик, І. Й. Ощипко]. – Львів : Видавництво ЛНУ ім. Івана Франка, 1972. – 101 с.
47. Частотний словник роману І. Франка «Основи суспільності» : Інтерпретація твору крізь призму статистичної лексикографії [уклад. С. Н. Бук]. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. – 264 с.
48. Частотний словник сучасної української художньої прози [уклад. Н. П. Дарчук]. – Київ : Наукова думка, 1981. – Том 1-2.
49. За Сайтом 5 каналу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.5.ua/dv/life/178303> – Назва з титул. екрана.
50. За Сайтом Миколаївського обласного центру народної творчості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ocnt.com.ua/polka-istoriya-viniknennya-ta-sikavi-fakti/> – Назва з титул. екрана.
51. Палінська О. Крок-1 (Початковий рівень : А1-А2). Українська мова як іноземна : книга для студента / О. Палінська, О. Туркевич. – Львів, 2010. – 102 с.
52. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 [уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ, Ірпінь : Перун, 2005. – Том VIII. – 1728 с.
53. Знаки української етнокультури : словник-довідник [уклад. В. В. Жайворонок]. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

54. Словарь русской ономастической терминологии [уклад. Н. В. Подольская]. – Москва : Наука, 1978. – 198 с.
55. Словник української ономастичної термінології [уклад. Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова]. – Харків: Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
56. Євтух В. Б. Етнічність : енциклопедичний довідник [уклад. В. Б. Євтух]. – К. : Фенікс, 2012. – 396 с.
57. Словник української мови: в 11 т. [за ред. І. К. Білодіда]. – Київ : Наукова думка, 1970 – 1980.
58. Словник української мови: у 20 т. – Київ : Наукова думка, 2010 – 2015.
59. Словарь української мови [упоряд. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко]. – К., 1907–1909. – Т. 1–4.
60. Słownik języka polskiego [pod red. W. Doroszewskiego]. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe. – 1958-1969.
61. Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія [уклад. М. І. Голянич та ін]. – Івано-Франківськ, 2011. – 268 с.
62. Словник паронімів. Шкільний мегасловник з української мови [уклад. Т. М. Вакуленко, Н. Я. Косенко]. – Харків : ВД «ШКОЛА», 2008. – 46 с.
63. Універсальний словник-енциклопедія [голов. ред. М. В. Попович]. – К. : Ірина, 1999. – С. 803.

ДОДАТОК А

Словотвірне гніздо до лексеми *циган*

Таблиця 1

Частина мови (кількість)	Іменники (13)	Прикметники (4)	Прислівники (2)	Дієслова + дієприкметники (5)
Циган	циганенко	циганкуватий	по-циганськи	циганити
	циганка	циганів	по- циганському	циганитися
	циганочка	цигануватий		зациганити
	циганча	циганський		оциганитися
	циганчук			зациганитися
	циганство			
	циганиха			
	циганія			
	циганчик			
	циганщина			
	циганя			
	циганчатко			
	циганятко			
Разом	24 деривати			

Схема словотвірного гнізда з вершиною *циган*

Таблиця 2

ц и га н	Ступінь деривації			
	I (12)	II (10)	III (2)	IV ()

	циганка	циганочка		
	цигануватий	циганкуватий		
	циганча	циганчатко		
		циганчук		
		циганчик		
	циганщина			
	циганія			
	циганство			
	циганя	циганятко		
	циганиха			
	циганенко			
	циганити	циганитися	оциганитися	
		зациганити	зациганитися	
	циганський	по-циганськи		
		по-		
		циганському		
	циганів			

Словотвірне гніздо до лексеми *турок*

Таблиця 3

Частина мови (кількість)	Іменники (26)	Прикметники (6)	Прислівники (2)	Дієслова + дієприкметники (17)
Турок	турчин	турецький	по-турецькому	турчити
	туркєня	турків	по-турецьки	турчитися
	отуречування	турчинів		потурчити
	потуречення	турський		потурчитися

	турчинка	туркофільський		потурчений
	турчанка	туркофобський		потурчений
	турчинонько			потуречитися
	туркогрек			отуречитися
	туркененька			потуречувати
	туркенин			потурчувати
	туркениця			потуречити
	туркенька			отуречувати
	потурчинець			отуречуватися
	отуречення			отуречити
	турчинка			потуречуватися
	турчик			потурчуватися
	турча			отуречений
	турчанка			
	турченя			
	туронько			
	туркинонька			
	туркиня			
	потурнак			
	туркофіл			
	туркофільство			
	туркофоб			
	туркофобство			
	потурчення			
Разом	51 деривати			

Схема словотвірного гнізда з вершиною *турок*

Таблиця 4

					Ступінь деривації				
					I (16)	II (23)	III (9)	IV (1)	
турок	турча								
	турчанка								
	туркєня	туркєниця							
		туркєнька							
		туркєнин							
		туркєнєнька							
	турчєня								
	турчик								
	турчин	турчинка							
		турчинів							
	турчинонько								
туркиня									
турків									
турецький	по-турецьки								
	по-турецькому								
турський									
турчити	турчитися				потурчитися		потурчуватися		
	потурчити				потурчувати				

	отуречити	отуречитися отуречувати отуречений отуречення	потурчений потурчення потурчинець потурнак отуречуватися отуречування	
	потуречити	потуречитися потуречувати потуречений потуречення	потуречуватися	
	туркофіл	туркофільство		
	туркофоб	туркофільський туркофобство		
	туркогрек	туркофобський		

Словотвірне гніздо до лексеми *жид*

Таблиця 5

Частина мови (кількість)	Іменники (15)	Прикметники (2)	Прислівники (2)	Дієслова + дієприкметники (2)
Жид	жидюга	жидівський	по-жидівськи	жидовіти
	жидик			
	жиденя			
	жидовина			
	жидівча			

	жидівочка			
	жидова			
	жидва			
	жидівство			
	жидок	жидів	по- жидівському	жидувати
	жидівка			
	жидочок			
	жидя			
	жидолюбєць			
	жидівство			
Разом	21 дериватів			

Схема словотвірного гнізда з вершиною *жид*

Таблиця 6

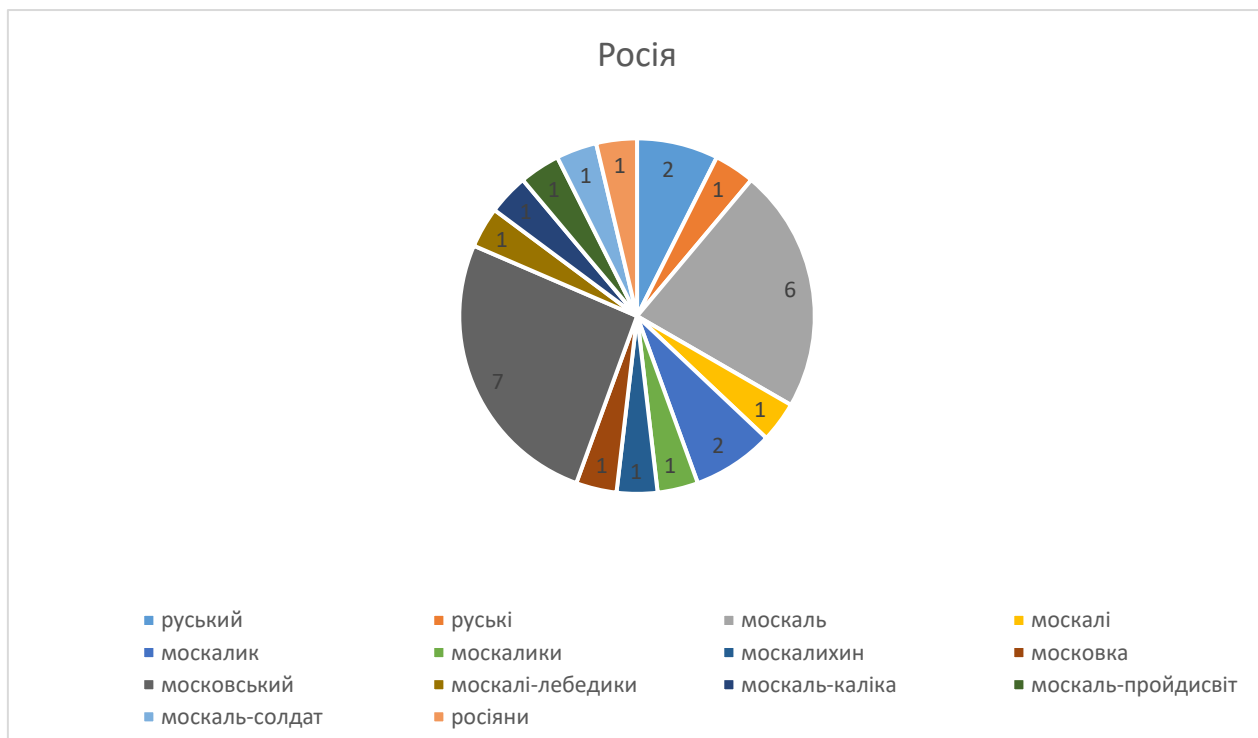
	Ступінь деривації			
ж и д	I (15)	II (4)	III (2)	IV (0)

жидюга			
жидик			
жидок	жидочок		
жиденя			
жидівча			
жидовин	жидовина		
жидівка	жидівочка		
жидова			
жидя			
жидолубець			
жидівство			
жидів	жидівський	по-жидівськи	
		по-	
		жидівському	
жидва			
жидовіти			
жидувати			

ДОДАТОК Б

Слова-стимули за географічним принципом (країни-сусіди України)

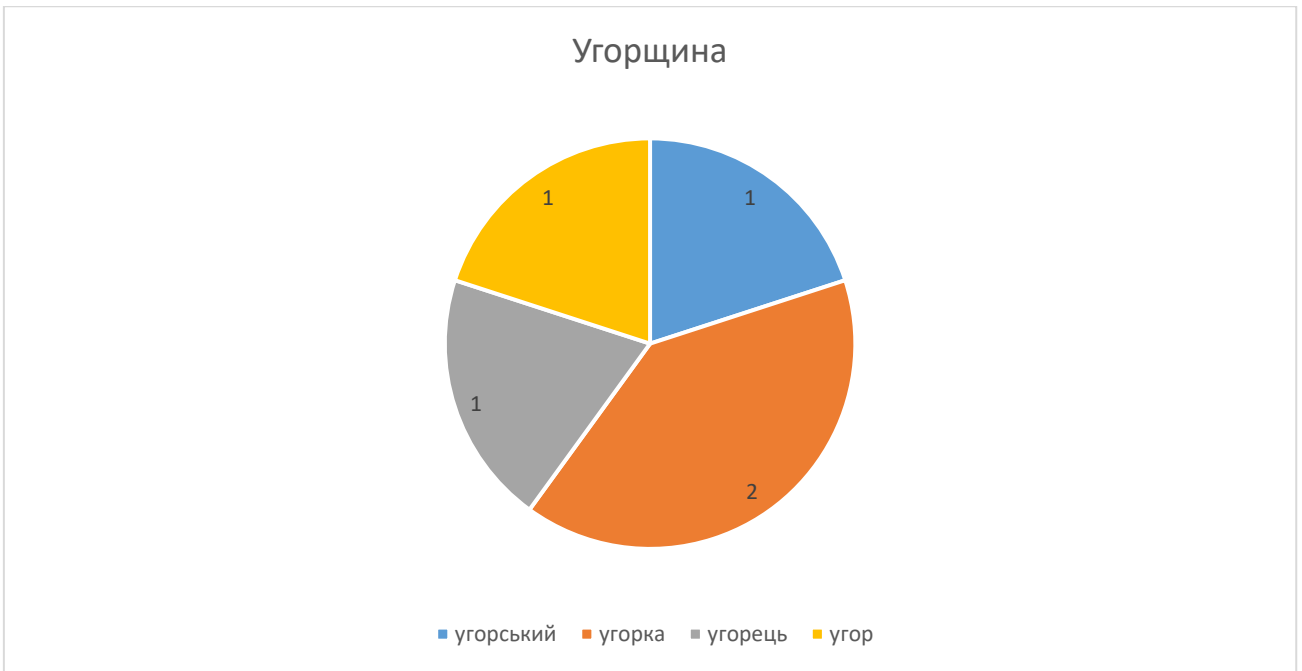
Діаграма 1

Діаграма 2

Діаграма 3

Діаграма 4

Діаграма 5

ДОДАТОК В

Зразки словотвірних гнізд (Є. А. Карпіловська «Кореневий гніздовий словник української мови»)

ТУРОК- 2; турч- 16; турк- 15; турец- 13; турець- 10; тур³- 3; турецч- 1; турец- 1. Разом – 61

<p>тúрок-0 ⇒</p> <p>турч-(á) турч-áнк(а) турк-éн(я) ⇒</p> <p>турч-ен(я) турч-ик турч-ин ⇒</p> <p>турк-йн(я) ⇒ Турéчч-ин(а) Турéщ-ин(а) тúр-оньк(о) турк-ів турéць-к(ий) ⇒</p> <p>тúр-ськ(ий) турч-ити ⇒</p> <p>о-турéч-ити ⇒</p> <p>по-турéч-ити ⇒</p> <p>молод-о-тúрок ⇒ турк-о-фiл-0 ⇒ див. фiл³- #-фóб-0 ⇒</p>	<p>туркén-еньк(а) туркén-иц(я) туркénь-к(а) туркén-ин</p> <p>турчйн-к(а) турчйн-оньк(о) тúрчин-ів туржйн-оньк(а)</p> <p>по-турéцьк-и по-турéцьк-ому тúрк-о-кiпрський турéцьк-о-радянський див. рад²- болгáр-о-турéцький венеціáн-о-# вiрмén-о-# егiпетськ-о-# iтáл-о-#</p> <p>тúрчитися по-тúрчити ⇒</p> <p>отурéчити-ся отурéч-увати ⇒</p> <p>отурéч-ен(ий) отурéч-енн(я) потурéчити-ся потурéч-увати ⇒ потурéч-ен(ий) потурéч-енн(я) молодотурéць-к(ий) туркофiль-ств(о) див. фiл³- туркофiль-ськ(ий) див. фiл³- туркофóб-ств(о) туркофóб-ськ(ий)</p>	<p>потúрч-увати ⇒ потúрч-ен(ий) потúрч-енн(я) потурчi-нець потур-нáк</p> <p>отурéчувати-ся отурéчува-нн(я)</p> <p>потурéчувати-ся потурéчува-нн(я)</p> <p>фiнно-угрознá-вств(о) ⇒ фiнно-угрознáв-ець</p>	<p>потúрчувати-ся</p>
--	--	--	-----------------------

турч- див. ТУРОК-

ФiН¹- 14; фiнн- 4. Разом – 18

<p>фiн-0¹ ⇒ (житель Фiнляндiї)</p> <p>фiн-ськ(ий) ⇒</p> <p>Фiн-ляндiї(а) ⇒</p> <p>бiл-о-фiн (учасник вiйни з СРСР у 1939–1940 рр.) див. бiл¹- ⇒</p> <p>фiнн-о-úгр(и) ⇒</p>	<p>фiн-к(а)¹ (жiнка) див. фiн³- фiн-к(а)² (нiж) див. фiн³- по-фiнськ-и по-фiнськ-ому стар-о-фiнський</p> <p>фiнлянд-ець фiнлянд-к(а) фiнлянд-ськ(ий)</p> <p>бiлофiн-ськ(ий) див. бiл¹- бiлофiн-ськ(ий) див. бiл¹-</p> <p>фiнно-угóр-ськ(ий) ⇒ úгр-о-фiн-ський</p>	<p>фiнно-угрознá-вств(о) ⇒ фiнно-угрознáв-ець</p>
--	---	---

ФiН²- (вiд лат. finēre "навчати, виховувати") – 2

фiн-0² (хрещений батько) див. фiн¹- ⇒ фiн-(а)¹ див. фiн¹-

ФiН³- (вiд англ. fin "плавник") – 5

<p>фiн(а)² ⇒ (личинка черв'яка) див. фiн²-</p>	<p>фiн-к(а)³ див. фiн¹- фiн-óз фiн-н(ий) ⇒ фiнóз-н(ий)</p>
--	--

фiн⁴- див. ФiНАНС-

РУСЬ- 18; рус²- 49. Разом – 67

Русь-0 ⇒	рус-0		
	рус-ак ² див. рус ¹ - ⇒	русач-к(а)	
	рус-ізм		
	рус-ін ⇒	руси-ак ⇒	русинач-к(а) русиначць-к(ий)
		русін-к(а)	
		руси-як	
		руси-ськ(ий)	
		руси-українець	
	рус-істик(а) ⇒	руси-ст-0 ⇒	руси-ст-к(а) руси-ст-ськ(ий)
	рус-ич		
	рус-к(ий) ⇒	по-рус-к-и	
		по-рус-к-ому	
		не-рус-кий	
		пра-рус-кий	
		загальн-о-рус-кий	
		спільн-о-#	
		греко-рус-кий	
		слов'ян-о-#	
	об-рус-йти		
	об-рус-іти ⇒	обрусі-л(ий)	
		обрусі-нн(я)	

726

Кореневий гніздовий словник української мови

рус-и-фік-ація(а) ⇒	русифікат-ор ⇒	русифікатор-ств(о) русифікатор-ськ(ий)
	русифікацій-н(ий)	
	русифік-увати ⇒	русифікувати-ся русифікова-н(ий)
		з-русифікувати ⇒ зрусифікувати-ся зрусифікова-н(ий)
	де-русифікація	
рус-о-філ-0 ⇒	русофіл-к(а) див. філ ² -	
див. філ ² -	русофіль-ств(о) див. філ ² -	
	русофіль-ськ(ий) див. філ ² -	
#-фоб-0 ⇒	русофоб-ств(о)	
	русофоб-ськ(ий)	
біл-о-рус-0 див. біл ¹ - (Біла Русь – Білорусь)		
⇒	білорус-к(а) див. біл ¹ -	
велик-о-# див. вел ¹ - ⇒	великорус-к(а) див. вел ¹ -	
мал-о-# див. мал ¹ - ⇒	малорус-к(а) див. мал ¹ -	
біл-о-рус-к(ий) ⇒	білорус-ізм див. біл ¹ -	
див. біл ¹ -	білорус-іст див. біл ¹ - ⇒ білорусіст-к(а) див. біл ¹ -	
	білорус-істик(а) див. біл ¹ -	
	по-білорус-к-и див. біл ¹ -	
	по-білорус-к-ому див. біл ¹ -	
велик-о-# див. вел ¹		
мал-о-# див. мал ¹ -		
давнь-о-#		
свят-о-# див. свят ¹ -		
стар-о-#		

Поль⁸-16; пол¹²-21. Разом – 37

Поль-щ(а) ⇔	польщ-ák ⇔	польщáč-к(а)			
	польщ-йзн(а)				
	пóль-к(а) ¹ (жінка) ⇔	пóлеч-к(а) ¹			
	пóль-к(а) ² (танець) ⇔	пóлеч-к(а) ²			
	пóль-к(а) ³ (зачіска) ⇔	пóлеч-к(а) ³			
	пол-я́к ⇔	поля́ч-к(а)			
		поля́ч-ити ⇔	поля́чити-ся		
			о-поля́чити ⇔	ополя́чити-ся	
				ополя́ч-увати ⇔	ополя́чувати-ся
					ополя́чува-нн(я)
		с-поля́чити ⇔	споля́чити-ся		
			споля́ч-увати ⇔	споля́чувати-ся	
				споля́чува-нн(я)	
			споля́ч-ен(ий)		
			споля́ч-енн(я)		
		біл-о-поля́к див. біл ¹ ⇔	білопóль-ськ(ий) див. біл ¹ .		
пóль-ськ(ий) ⇔	пóльськ-ість				